

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА
МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ АҲМАДИ ДОНИШ**

ВБД: 370(091) (575:34)

Бо ҳуқуқи дастнавис

САФАРЗОДА ҒАЗАЛШОҶ ҒУЛОМ

**РУШДИ МАОРИФИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН
ДАР ОХИРИ АСРИ XX - ИБТИДОИ АСРИ XXI
(ДАР ЗАМИНАИ МАВОДИ МИНТАҚАИ КӢЛОБ)**

АВТОРЕФЕРАТИ

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих
аз рӯйи ихтисоси 07.00.02 – Таърихи ватанӣ
(таърихи халқи тоҷик)**

Душанбе– 2022

Диссертатсия дар Шуъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ иҷро шудааст.

Рохбари илмӣ: **Убайдулло Насрулло Каримзода** - доктори илмҳои таърих, профессор, директори Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ

Муқарризони расмӣ: **Абдуллоев Маҳмуд Холович** – доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Шарипов Шавкат – номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров.

Муассисаи пешбар: **Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон**

Ҳимоя рӯзи «16» феввали соли 2023, соати 13:00 дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6Д. КОА-035 барои ҳимояи диссертатсияҳо оид ба дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисос, ки дар назди Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) амал мекунад, баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферати он дар Китобхонаи марказии илмии ба номи Индира Гандии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) ва дар сомонаи расмии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (www.institute-history.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи « ____ » _____ соли 2023 тавзеъ шудааст.

Котиби илмии Шӯрои диссертатсионӣ, доктори илмҳои таърих, профессор

Рачабов А.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзӯи таҳқиқот. Мактабу маориф яке аз ниҳодҳои хеле муҳим ва муассири иҷтимоии ҷомеаи имрӯз буда, дар шароити муосир ба яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ таъдил ёфтааст. Зеро тарбияи инсонии солимандешаю ватандӯст, тарбияи насли ҷавон дар рӯҳияи матлуб маҳз ба соҳаи маориф бастагӣ дорад. Аз тарафи дигар, мактабу маориф дар дунёи мутамаддин ҳамчун омилҳои асосии баланд бардоштани сармояи инсонӣ эътироф шуда, зимнан Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ ҷиҳати рушди ин навъи сармоя дар кишвар чунин дастур ироа карда буданд: «Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳарриқи пурриктидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавононро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисодии рақамӣ сафарбар наояд».¹

Аз ин рӯ, муҳимият ва мубрамияти омӯзиши раванди тараққиёти мактабу маориф аз дидгоҳи минтақавӣ пеш аз ҳама, аз аҳамияти таърихӣ он равандҳое бармеояд, ки имрӯз дар ҷомеаи мо, бахусус дар соҳаи маориф ҷараён доранд, равандҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ муосир албатта ба мактабу маориф таъсири амиқ мерасонанд. Сониян, таҳлил ва ошкор намудани факту рақамҳои соҳаи маорифи минтақаи мавриди назар ба объективона тавзеҳ додани нақш ва рушди низомии таҳсилот дар сатҳи кишвар мусоидат хоҳанд кард.

Аз тарафи дигар, имрӯз барои таҳлили ҳаматарафаи бурду боҳти сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф дар заминаи омӯхтани ҳуҷҷату асноди минтақавӣ, аз ҷумла минтақаи Кӯлоб барои таҳқиқи таҷрибаи таърихӣ таҳия ва татбиқи амалии сиёсати давлатӣ дар ин самт зарурат пайдо шудааст. Ҳамзамон, зарурати аз ҷиҳати илмӣ арзёбӣ кардани таҷрибаи таърихӣ таҳияи чораҳо дар самти модернизатсияи мактабу маориф, ки дар маҷмӯъ ба рушди босуботи иҷтимоӣ иқтисодӣ ин минтақа мунҷар гардиданд, возеҳ аст. Чунки барои шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзиши рушди низомии таҳсилот дар даврони истиқлолият, ошноӣ пайдо кардан ба мушкилоти мубрами соҳа, ҷамъбасти ва ҳуҷҷату кардани таҷрибаи таърихӣ андӯхташудаи рушди маориф, ошкорнамоии тамоюлҳои асосии тақмили мактабу маориф дар даври эҳё ва барқарорӣ давлатдорӣ миллӣ, арафаи марҳилаи воридшавӣ ба рушди устувори иқтисодӣ аҳамияти рӯзафзунӣ илмӣ касб мекунад. Зеро дар натиҷаи таъмини суботи яқпорчагии воқеии ҷомеа, куллан тағйир додани маҷрои рушди иқтисодӣ миллӣ, татбиқи бар-

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон” (ш. Душанбе, 22 декабри соли 2017) . – Душанбе: “Шарқи Озод”, 2017. – С.34.

номаҳои давлатӣ, бунёди сохтори давладорӣ бо така ба принсипи адолати иҷтимоӣ, ба қорандозии иқтидорҳои нави истеҳсолӣ бо навиди Пешвои муаззам: «Тоҷикистони соҳибистиклол ҳоло бо шарофати заҳмати халқи соҳибмаърифату тамаддунсозаш ба марҳалаи нави рушд ворид шудааст».²

Инчунин, ба муҳимияти мавзӯи мавриди таҳқиқ дарки ин нукта таъкид мекунад, ки мактабу маорифи минтақаи Кӯлоб чузъи ҷудонашавандаи фазои ягонаи таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити истиқлоли воқеӣ мебошад. Бо назардошти гуфтаҳои боло, таҳқиқоти илмӣ таърихи рушди мактабу маорифи минтақаи Кӯлоб дар охири асри XX - ибтидои асри XXI марҳилаи зарурӣ дар омӯзиши таърихи низоми таҳсилоти кишвар буда, чунин равиш имкон медиҳад, ки хусусиятҳои минтақавии рушди соҳа ба назар гирифта шуда, раванди рушди соҳаи мактабу маориф дар интиҳои садаи бист ва ибтидои ҳазораи нав қомилтар тавсиф ёбад. Интиҳоби мавзӯи таҳқиқот низ аз ҳамин масъалагузорӣ бармеояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Рушди низоми мактабу маорифи минтақаи Кӯлоб дар охири асри XX - ибтидои асри XXI ба давроне рост меояд, ки ба таври назаррас аз маҷрои даҳсолаҳои гузашта фарқ мекунад. Аз ин рӯ, доираи олимоне, ки ба таҳқиқи амиқу ҳамаҷонибаи ин масъала саруқор доранд, ҳамаҷун хеле маҳдуд аст. Бинобар ин, мо пеш аз ҳама, ба асарҳои илмӣ таърихнигорон дар сатҳи ҷумҳурӣ, ки хусусияти умумитаърихӣ ва ҷамъбасти доранд, истинод намудем. Масъалаи сиёсати давлатӣ дар самти ислоҳоти низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои навадуми асри гузашта дар навиштаҳои илмӣ файласуфон, таърихнигорон ва педагогҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ин навиштаҳо дар шакли мақолаҳои алоҳида, фишурдаи маводи конференсияҳои илмӣ назариявии сатҳи гуногун ва нашрияҳои даврӣ ба таъъ расидаанд.³

2 Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (ш. Душанбе, 22 декабри соли 2017) . – Душанбе: “Шарқи Озод”, 2017. – С. 44.

3 Сирочиддинов Э. Ташаббус ва ҷустуҷӯ – омилҳои муҳими рушди мактабу маориф //Маърифат.-1993.- №5/6.-С.2-8; Тулайло М.П. Особенности развития общего образования в Таджикистане в новых экономических условиях // Материалы научно-практической конференции: Образование и будущее. - Душанбе, 1995. - С.10-18; Шарипов А. Мактаб танҳо ба туфайли саховату ғамхорӣ давлат пеш меорад //Маърифат.-1995.-№3/4.-С. 10-13; Открылся новый лицей: При Таджикском педагогическом университете им. К. Джурова // Народная газета. - 1997. - 31 окт.; Сараева Л. Президентский лицей // Бизнес и политика. -1998.-20 марта; Наймова В.Р. Педагогические кадры - основа общеобразовательной школы // Материалы Республиканской научно-практической конференции «Научные основы подготовки педагогических кадров для средних и высших школ» - Душанбе, 2000. - С.67-69; Наймова В.Р. Гендерное воспитание личности в образовательной системе // Женские и гендерные исследования в Таджикистане. Выпуск 1. – Душанбе, 2000. –С.66-70; Наймова В.Р. Реформа в системе образования в Таджикистане, в странах СНГ и Балтики // Мактаб ва ҷомеа.- №1(4). -2004. –С.10-17; Хусейн-заде М.О. Совершенствование правовой основы образования Республики Таджикистан //Материалы научно-теоретической конференции профессорско-преподавательского состава и студентов «День

Аз замони дастрасӣ ба истиқлолияти давлатӣ сар қарда, дар Тоҷикистон як қатор қорҳои таҳқиқотӣ ва мақолаҳои илмӣ бахшида ба мавзӯи таърихи ҳолати макотиби таҳсилоти ҳамагонӣ, ислоҳоти маориф, рушди низоми таълиму тарбияи мактабӣ аз ҷоп баромад.

Вазъи маорифи Тоҷикистон, ки минтақаи Кӯлоб ҷузъи таркибии он мебошад, дар ҷилди 6-уми асари бунёдии “Таърихи халқи тоҷик”⁴ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Махсус ба маорифи минтақаи Кӯлоб асарҳои муҳаққиқ М.Х. Абдуллоев⁵ бахшида шудаанд, ки то андозае қори моро осон намуданд. Масъалаи мазкур то андозае дар асарҳои А. Шарипов⁶ низ баррасӣ шудааст.

Масъалаи мактабу маориф, роҳҳои беҳбудӣ бахшидан ба сифати таълим ва ғайра дар асарҳои Баскакова М.,⁷ Рашидов А.Р.,⁸ Иноятова М.А.,⁹

науки».- Душанбе, 2000.-С. 181-182.; Хусейн-заде М.О. Историческая необходимость реформирования общеобразовательной школы в условиях независимости Республики Таджикистан.- Душанбе, 2001.- 78с.; Хусейн-заде М.О. Организация учебного и воспитательного процесса в общеобразовательных школах.- Душанбе, 2002.- 54с.; Салимов Р. Демократизация системы образования - основа процветания общества // Подготовка педагогических кадров: опыт, проблемы и пути их решения: материалы международной конференции.- Душанбе, 2001.-С. 22-25.; Атахонов Т. Муносибатҳои бозорӣ дар маориф //Адаб.-№1-2.-2001.- С.26-30; Такдиров Т. Состояние реформы образования и инновационная деятельность школ в экспериментальных районах Республики Таджикистан// Вестник Таджикского национального университета. - №2 (50). -2009. С.245-249; Раҳмонов А. Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмонов дар рушди мактабу маорифи кишвар //Маорифи Тоҷикистон. -№3.-2006.-С. 26-42; Раҳмонов А. Рушди маориф ҳамчун омили рушди давлат //Маърифати омӯзгор.- №12. -2010.-С.18-26; Ибодова З.Х. Инновационные процессы в школьном образовании //Тенденции развития экономики и образования// Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 20- летию независимости Республики Таджикистан. - Душанбе, 2011. - С. 264-267.

4 История таджикского народа. Том 6. Новейшее время. 1941-2010. Гафуров А. (отв. ред.) - Душанбе, «Дониш», 2011. – 742с.

5 Абдуллоев М.Х. Аз таърихи мухтасари мактабҳои шӯравӣ дар Кӯлоб. – Д., 2007; Из истории советской школы в Таджикистане (1959-1970 гг.). – Д., 2010; Макоми маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол. – Д., 2011 (ҳаммуалиф); Народное образование республики Таджикистан в 60-80 годы XX века. – Д., 2012; Народное образование Таджикистана в 60-80 годы XX века (История и проблемы развития); Автореф. доктора истор. наук. – Д., 2012; Аз таърихи мактабҳои маълумоти умумӣ дар Тоҷикистони шӯравӣ. – Д., 2013; Маорифи халқи Тоҷикистон: таърих ва воқеият (солҳои 60-80-уми асри XX). – Д., 2014. ва диг.

6 Шарипов А.А. История высшего образования Таджикистана : Опыт и проблемы, вторая половина 40-х - первая половина 90-х гг. : Дисс... док. Ист. наук. – Душанбе, 2000. 301с.

7 Баскакова М.Некоторые вопросы образования, гендерное равенство и занятости молодежи на примере стран Кавказа и Центральной Азии. –М.,2007.-61 с.

8 Рашидов А.Р. Образование для всех: оценка на 2000 год по Республике Таджикистан. - Душанбе, 2000.

9 Иноятова М. Ормонҳо дар бораи маориф //Маърифат.-1995.-№3/4.-С.2; Натиҷаҳо ва дурнамо // Маърифат. - 1996. - №12. - С.2-7; Моделҳои таҳсилот ҳамчун омили асосии рушди босуботи ҷомеа. - Турсунзода, 2000. - 18 с.

Алимов И.А.,¹⁰ Шарифов З.,¹¹ Ёров Ф.,¹² Мирзоалиев Э.¹³ таҳқиқ шудаанд. Дар осори ин олимони масъалаҳои вазъият ва тақомули таҳсилоти мактабӣ баррасӣ гардида, маводи зиёди миқдорӣ ва омӯрӣ оид ба таҳаввули маориф оварда шудаанд. Аммо, доир ба мавзӯи мавриди таҳқиқи мо, яъне бахшида ба минтақаи Қӯлоб маводи ин навиштаҳо камтар аст.

Ҳамзамон, метавон ба осори дастачамъӣ ишора кард, ки ҷанбаҳои мухталифи мактабу маорифро инъикос мекунанд. Ҷунончи соли 2011 маҷмӯаи мақолаҳо бахшида ба рушду нумӯи соҳаи таҳсилот дар вилояти Хатлон баромад¹⁴, ки як бахши муҳими онро маълумот оид ба низомии мактабу маорифи минтақаи Қӯлоб ташкил мекард. Ин маҷмӯа бахшида ба 20-умин солгарди истиқлолияти давлатии ҚТ нашр шуд. Мавзӯи ақсарияти мақолаҳои маҷмӯаи мазкур ба тавзеҳу баёни ҳолат ва дастовардҳои таҳсилоти мактабӣ дар Ҷануби Тоҷикистон бахшида шуда буд. Ҷун қоида, ин маҷмӯа ва маҷмӯае, ки соли 2016 дар арафаи 25-умин солгарди истиқлолият чоп шуд, аз тарафи роҳбарони сохторҳои маориф дар вилояти Хатлон бо мақсади тарғибу ташвиқи дастовардҳо ва муваффақиятҳои сиёсати давлатӣ дар минтақа ва баҳусус, ҷидду ҷаҳди ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо дар самти мактабу маориф интишор гардидаанд. Аз ҷумла, муаллифони ин мақолаҳо ва дурусттараш ҳисоботҳо, роҳбарони сатҳи аввал дар вилоят, роҳбарони раёсатҳо ва сохторҳои Вазорати маориф ва илм дар вилоят ва ноҳияҳо мебошанд, ки маълумоти умумӣ ва ҷамъбастиро дар бораи вазъи низомии таҳсилот дар вилоят манзур кардаанд.

10 Алимов И.А. Тенденции развития образования Таджикистана в условиях демократизации общества, Дисс. номзади илмҳои пед. -Душанбе, 2015. -160 с.; Вопросы реформирования образования в Республики Таджикистан в нынешних условиях. //Вестник университета. ТГПУ имени К. Джураева. - 2003. - . №1.- С. 35– 40; Основные направления совершенствования системы образования Республики Таджикистан в условиях научно-технического прогресса//Вестник университета, Российско-Таджикский (Славянский) Университет. 2013.- № 3 (42) - С.266-269; Проблемы реформирования системы образования в первые годы независимости Таджикистана //Вестник Педагогического университета имени С.Айни, - 2014.- №3 (58-1). - С.56-64; Подушевое финансирование как важнейший механизм модернизации системы образования//Вестник Педагогического университета имени С.Айни №4 (59). -2014.- №4 (59). - С. 153-157.

11 Шарифов З. Низомии маориф ва ислоҳоти он // Масъалаҳои маориф. -№ 1 (2).-2009. –С.3-7. (дар ҳаммуаллифӣ); Ислоҳоти маблағгузори низомии маориф //Масъалаҳои маориф. -№2 (3).-2009. – С. 25-31.

12 Ёров Ф. Тайёрномаи мутахассисон – самти марказии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ //Паёми Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. - № 2 (54).- 2013.- С.251-258.

13 Мирзоалиев Э.Ш. Баъзе масъалаҳои идоракунии муассисаҳои таҳсилотӣ дар шароити муносири дехоти Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе: Сино, 2011. - №3 (67). – С. 282-288; Низомии маориф дар дехот //Маърифати омузгор. – Душанбе, 2011. - №9. – С. 57- 59.

14 Тоҷикистон: 20 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи омӯриҳои вилояти Хатлон. – Қӯрғонтеппа, 2011. -467 с.;

Илова бар ин, дар тӯли замони соҳибистиклолӣ як даста рисолаҳои илмие таълиф гардидаанд, ки дар онҳо бо ин ё он тавр дар робита ба мавзӯи мавриди баррасии мо маълумот ҷой дода шудааст. Масъалаҳои мактабу маориф дар ин таҳқиқоти илмӣ аз дидгоҳи таърихӣ, сиёсӣ ё фалсафӣ арзёбӣ гардидаанд. Ҷунончи аз зумраи корҳои илмӣ таърихӣ метавон осори Ҳусейнзода М.О.¹⁵, Рашидов Т.Ё.¹⁶, Сабуров С.М.¹⁷, У.И. Атақуллоевро¹⁸ ном бурд. Ҷанбаҳои сиёсии масоили ин соҳа аз тарафи Бозорова С.Ш.¹⁹ ва тарафҳои фалсафии он аз ҷониби Қурбонов А.Ш.²⁰ арзёбӣ гардидаанд. Дар умум метавон гуфт, ки соҳибони ин рисолаҳои илмӣ маводҳои мушаххаси таърихиро ҷамъбасту хулосабандӣ намуда, мушкилот ва натиҷаҳои ислоҳоти соҳаи маорифро дар даҳсолаҳои аввали соҳибистиклолии кишварамон таҳқиқ намудаанд. Дар таҳқиқоти онҳо ҷанбаҳои минтақавӣ ваъбаи низоми маориф ва мушкилоти марбут ба таҳсилоти асосии умумӣ, фаъолияти мактабҳои навъи нав ба мисли литсейҳо, гимназияҳо, мактабҳои хусусӣ, хусусиятҳои гузариш ба низоми таҳсилоти бисёрзинагӣ, шомил шудан ба фазои ягонаи байналмилалӣ таҳсилот ва амсоли он баррасию таҳлил карда шудаанд.

Таҳлили таърихнигорӣ адабиёти мавҷуда нишон медиҳад, ки дар бораи таърихи ташаккул ва рушди низоми таҳсилоти мактабии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳарчанд интишороти ҷудоғона мавҷуданд, вале дар айни ҳол, бояд қайд кард, ки бисёре аз онҳо аз ҷиҳати методологӣ ҳамаҷониба ва бо нигоҳе интиқодӣ равандҳои таҳаввулотро дар низоми мактабу маорифи минтақаи Қӯлоб равшан намесозанд. Дар аксари ин адабиёти ёдшуда вазифаи ҷамъбандӣ ва таҳлили мушкилоти низоми таҳсилоти умумӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ масъалагузорӣ карда шудааст. Муаллифони осори номбаршудаи илмӣ ба маводи минтақавӣ кам аҳамият додаанд, ҷанбаҳои алоҳидаи масъалаи мавриди назар дар ин адабиёт хеле суст таҳқиқ шудаанд ё тамоман бар канор мондаанд. Бисёре аз адабиёти дар боло зикршуда давраи интихобшудаи мавзӯи таҳқиқи қори илмӣ моро танҳо қисман фаро меги-

15 Ҳусейнзода М.О. Маорифи халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият (солҳои 1991-2001).- дисс. номзади илмҳои таърих.- Душанбе, 2002. - 176 с.

16 Рашидов Т. Таъбиқи ислоҳоти мактаби миёнаи таҳсилоти ҳамагонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1991 -2011). дисс. номзади илмҳои таърих. - Душанбе, 2012.- 68 с.

17 Сабуров С.М. Саҳми макотиби таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тайёр намудани кадрҳои педагогӣ (солҳои 1991 - 2012). Автореф. Дисс... номзади илмҳои таърих. –Душанбе, 2012. - 22 с.

18 Атақуллоев У.И. Рушди таҳсилоти ҳамагонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият (солҳои 1991-2005). дисс. номзади илмҳои пед. –Душанбе, 2010. -146 с.

19 Бозорова С.Ш. Равандҳо ва дурнамои фаъолияти инноватсионии сиёсати миллӣ дар соҳаи таҳсилот (дар заминаи маводҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон). Автореф. Дисс... номзади илмҳои сиёсӣ. - Душанбе, 2009 - 23с.

20 Қурбонов А.Ш. Ислоҳоти институти таҳсилот дар шароити трансформатсияи ҷомеа. автореф. дисс. доктори илмҳои фалсафа. - Душанбе, 2010. - 41 с.

ранд ва аз ҷиҳати хронологӣ пурра ба ҳамин диссертатсия мувофиқат намекунанд. Бинобар сабаб, диссертант масъалаҳои аз ҳама муҳими марбут ба рушди мактабу маорифи минтақаи Кӯлобро равшан сохта, факту рақамҳои таърихиеро, ки аз маъхазҳои мухталиф дар робита ба мавзӯи кори илмии худ ба даст овардааст, таҳлилу баррасӣ кардааст.

Ҳамин тавр, таҳлили интишороти марбут ба мавзӯи таҳқиқ нишон медиҳад, ки дар айни замон ягон таҳқиқоти ҷомеъ оид ба рушди низоми таҳсилот, мактаб ва маориф дар минтақаи Кӯлоби Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳлили ҷомеъ оид ба мушкилоти сиёсати давлатӣ дар ин низом дар сатҳи минтақавӣ дар давраи баррасишаванда, яъне аз солҳои охири замони шӯравӣ то имрӯз вучуд надорад. Рисолаи номзодии мазкур моҳиятан нахустин кори ҷомеи илмии назариявие мебошад, ки таҷрибаи таърихӣ рушди мактабу маорифи минтақаи Кӯлобро дар охири даврони шӯравӣ ва замони истиқлолият ҷамъбандӣ карда, ҳамои дар ин самт ҷойдоштаро дар таҳқиқоти илмӣ пурра месозад.

Робитаи кор бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҷорҷубаи татбиқи нақшаи дурнамои кори илмӣ-таҳқиқотии шӯбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ, таҳти унвони «Таърихи халқи тоҷик, қонуниятҳои умумӣ ва хусусиятҳои хоси раванди таърихӣ (*давраи муосир*)» барои солҳои 2016-2020 ба иҷро расидааст.

Тавсифи умумии таҳқиқот

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ таҳлили ҷанбаҳои минтақавии рушди мактабу маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мисоли минтақаи Кӯлоб дар поёни садаи бист ва ибтидои асри бистуяк, яъне дар як давраи бисёр ҳассосу тақдирсоз барои кишвар, равшан намудани хусусиятҳои сиёсати давлатӣ ва вижагиҳои даврони гузариш дар ин соҳа мебошад. Барои расидан ба ин ҳадаф иҷрои **вазифаҳои зерин зарур буд:**

- таҳлили вазъи мактабу маорифи минтақаи Кӯлоб, таҳлили шароит ва омилҳои рушди эволюсионии мактабу маориф ва баррасии пойгоҳи моддию таълимии мактабҳои минтақа дар арафаи пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ;

- таҳлили таъсироти манфии даргириҳои сиёсии солҳои 90-ум ба вазъи умумии мактабу маорифи ҷумҳурӣ ва алалхусус минтақаи Кӯлоб;

- ошкор намудани хусусиятҳои таъмини меъёрию ҳуқуқи низоми мактабу маорифи минтақаи Кӯлоби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити нави иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ, баррасии раванди таҳия ва татбиқи амалии лоиҳаи ислоҳоти низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ дар даврони истиқлолият;

- дар заминаи маводи як минтакаи чудогонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – минтакаи Кӯлоб мавриди баррасӣ қарор додани сатҳи оғози ислоҳот, ки дар низоми маориф дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX ба вучуд омада буд, тадқиқи шароити таъбиқи амалӣ ва самтҳои асосии ислоҳоти низоми таҳсилот ва гузариш ба стандартҳои ҷаҳонӣ бо назардошти хусусиятҳои минтақа, ошкор кардани оқибатҳои мусбӣ ва ҳам манфии ислоҳоти низоми таҳсилот дар охири асри XX – ибтидои асри XXI;

- таҳлили заминаҳои рушд ва дигаргуниҳои сифатӣ дар низоми маорифи минтақа дар замони истиқлолияти давлатӣ, баррасии вазъи имрӯза ва таҳкими пойгоҳи моддӣ ва рушди раванди таълим дар минтакаи Кӯлоб дар охири асри XX – ибтидои асри XXI;

- баррасии пайдоиш ва зиёдшавии шумораи муассисаҳои навъҳои гуногун дар минтакаи Кӯлоб, таҳлили самтҳои асосӣ, шаклҳо, нишондиҳандаҳои миқдорию сифатии таҳсилот дар минтақа;

- таҳлили маълумот дар бораи сатҳи таъмин будани мақолиби минтакаи Кӯлоб бо адабиёти мактабӣ ва технологияҳои нав, кадрҳои соҳибтаҳассус ва таъминоти молиявии онҳо дар охири асри XX – ибтидои асри XXI ва таҳияи як қатор тавсияҳо барои рафъи камбудии нуқсонҳои дар низоми таҳсилоти минтақа ҷойдошта.

Объекти таҳқиқот - низоми мактабу маорифи минтакаи Кӯлоб дар шароити тағйирёбии сохти иҷтимоию сиёсӣ ва соҳибистиқлолии давлатӣ мебошад.

Мавзӯи таҳқиқот – раванди таҳаввули низоми таҳсилоти минтакаи Кӯлоб дар арафаи пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва дар замони истиқлолият мебошад.

Марҳалаҳои таҳқиқот. Давраи иҷрои кори диссертатсионӣ солҳои 2015-2021-ро дар бар мегирад.

Маҳдудаҳои хронологии кори илмӣ аз охири солҳои ҳаштодуми асри XX то соли 2016-ро фаро мегирад. Ин давраест, ки давлати абаркудрати Иттиҳоди Шӯравӣ аз ҳам фуру пошид, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли дигар ҷумҳуриҳои шӯравӣ истиқлолияти давлатӣ пайдо карда, яқбора ба гирдоби ҳалокатбори ҷанги таҳмилий печид, ҳамзамон бо аввалин қадамҳои худ ба сӯи истиқлоли воқеӣ ба ислоҳоти низоми мактабу маориф оғоз кард. Санаи оғоз - охири солҳои ҳаштодуми қарни гузашта, ба далели давраи таҳаввулоти ҷиддӣ дар шуури иҷтимоӣ, бедории миллий, тавачҷуҳ ба арзишҳои миллий доштан, фаъолшавии ҳар гуна ҳаракату ҷунбишҳо, ки дар маҷмӯъ ба оқибатҳои ногувор оварда расониданд, интиҳоб шудааст. Ҳамзамон, ибтидои солҳои 90-ум, давраи тағйирёбии стратегияи давлат дар соҳаи маориф ва ивазшавии худӣ навъи сиёсати таҳсилотӣ, даврае махсуб мешавад, ки Ҳукумати кишвар рушди мактабу маорифро самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ эълон карда, санади бунёдро дар ин соҳа – Қонуни

Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”-ро қабул кард, ки сохтор ва ҷабҳаҳои низоми маорифро дар мамлакат асоснок карда, таҳким бахшида, принсипҳои сиёсати давлатиро дар низоми маориф эълон кард.

Давраи минбаъда замони бартарафсозии зухуроти буҳронӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаклгирии шароити нави муносибатҳои ҷамъиятӣ, дигаргуниҳо дар пояҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи маориф, давраи идома бахшидан ба ислоҳоти системавии сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ, аз ҷумла дар соҳаи маориф мебошад. Интиҳои давраи хронологии мавзӯи соли 2016 – соли таҷлили ҷашни 25 солагии истиқлоли миллӣ муайян карда шуд. Зеро дар 25 соли истиқлолияти соҳаи маориф аз буҳрон баромад ва ба дастовардҳои назаррас ноил гардид.

Асосҳои назариявӣ методологии таҳқиқот. Пояҳои методологии таҳқиқотро равиши бисёрнома ба масъалаи таҳқиқшаванда ташкил медиҳад. Дар қорӣ илмӣ равишҳои концептуалии истифодаи гардидаанд, ки дар осори бунёдӣ оид ба таърихи маорифи тоҷик таъбиқ шудаанд. Муаллиф ҳамон усулҳои илмиро истифода бурдааст, ки барои омӯзиши зухуроти ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ заруранд, яъне усулҳои таърихӣ, объективӣ, системанокӣ, масъалагӯзорӣ. Ин принсипҳои имкон медиҳанд, ки воқеаю рӯйдодҳои таърихӣ дар тараққиёт, дар алоқамандии муносибатҳои сабабию оқибатӣ баррасӣ шаванд.

Принсипҳои таърихӣ ва объективӣро истифода бурда, муаллиф ҷаҳати рақамҳои бунёдиро ба даст овардааст, ки новобаста аз ақидаю афкори субъективӣ, ки дар маъхазҳо ва муҳокимаҳои муаллифон ҷой доранд, муайянкунандаи тараққиёти мактабу маориф дар ҳамон шароити таърихӣ гардидаанд.

Принсипи системанокӣ ба муҳаққиқ имкон дод, ки низоми мактабу маорифро дар ҳамбастагӣ ва алоқамандӣ бо дигар зухуроти равандро арзёбӣ кунад.

Пойгоҳи сарчашмавии таҳқиқот доираи васеи манбаъҳои нашршударо ҳам ба тариқи маъмулӣ ва ҳам дар шакли электронӣ, яъне пойгоҳҳои Интернетӣ фаро мегирад. Ба инҳо дохил мешаванд: санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, нашрияҳои оморӣ ва маълумотномаҳо, маводи нашриёти даврӣ, сомонҳои электронӣ, маводи пурсишномавӣ, суҳбату мусоҳибаҳо бо роҳбарони муассасаҳои таълиму тарбия ва омӯзгорони ботачриба.

Сарчашмаи муҳимми таҳқиқоти мазкур, пеш аз ҳама, асноди меъёрию ҳуқуқии ҷумҳуриявӣ аз қабилӣ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” (1993, 2004), Консепсияи мактаби миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон (1994), қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 ноябри соли 2004, таҳти №425 “Барномаи давлатии омода кардани кадрҳои педагогӣ барои солҳои 2005-2010”, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2004, таҳти №291

“Дар бораи нақшаи татбиқи ислоҳоти низоми маориф дар солҳои 2004-2009”, Консепсияи гузариш ба низоми нави таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2010, таҳти №207 мебошанд.

Сониян, маҷмӯаҳои гуногуни омори оид ба ҚШС Тоҷикистон,²¹ Ҷумҳурии Тоҷикистон²² ва вилояти Хатлонро²³ номбар кардан мумкин аст, ки дар онҳо иттилоот дар бораи муассисаҳои таълимӣ, чараёни инкишофи ҳайати омӯзгорӣ ва роҳбарикунанда, таъминоти молиявӣ ва заминаҳои моддию техникии мактабҳо мавҷуд мебошад. Аз маҷмӯаҳои омории номбаршуда ду сарчашмаи аввал махсусан аз он ҷиҳат муҳим мебошанд, ки дар ҳамин ду маҷмӯа омили соҳаи маорифи минтақаи Кӯлоб дар шакли омили вилояти алоҳида дода шуда, арқоми дар он овардашуда қобили мулоҳизаанд.

Баъдан, сарчашмаи муҳими дигар маҷмӯаҳои Вазорати маориф ва илми ҷумҳурӣ мебошанд, ки дар бораи низоми маориф, аз ҷумла мактабу маориф дар минтақаи Кӯлоб маълумоти иттилоотӣ ва таҳлилии доранд.²⁴

21 Народное хозяйство Таджикской ССР в 1987 году. Народное образование и культура. /Статистический ежегодник. – Душанбе: «Ирфон», 1988. – С.191-225.; Народное хозяйство Таджикской ССР в 1989 году. Народное образование и культура. / Статистический ежегодник. – Душанбе: «Ирфон», 1991. – С.87-116.

22 Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1997. - Душанбе: Кумитаи давлатии омор, 1997.-97 с.; Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1998. - Душанбе: Кумитаи давлатии омор, 1998. -64 с.; Маҷмӯаи омори Тоҷикистон дар рақамҳо. - Душанбе, 2001. -44 с.; Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2001. - Душанбе: Кумитаи давлатии омор, 2002. -123 с.; Маҷмӯаи омории Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2003. -24 с.; Маҷмӯаи омории Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2004. -46 с.; Тоҷикистон: 15 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. Душанбе, 2006. - 488 с.; Минтақаҳои Тоҷикистон 2010. -233 с.; Маҷмӯаи омории соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2011-2012.-Душанбе, 2011. -500 с.; Маҷмӯаи омории соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли таҳсилоти 2010-2011. – Душанбе, 2011. -29 с.; Тоҷикистон дар рақамҳо 2011. Маҷмӯаи омории Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2011. - 169 с.; Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1991-2010. –Душанбе, 2011. -450 с.; Занҳо ва мардҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2012. – 157 с.; Маҷмӯаи омории Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2011-2012. -Душанбе, 2012. -324 с.; Тоҷикистон: 20 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2011. - 917 с.

23 Тоҷикистон: 20 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи омории вилояти Хатлон. – Қўрғонтеппа, 2011. - 467с.; Омори солонаи вилояти Хатлон барои соли 2012. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. –Худжанд, 2011. -550 с.

24 Маорифи Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият.- Душанбе, 2004. -50 с.; Гендерное равенство в сфере образования. –Душанбе, 2007. –40 с.; Барномаи давлатии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то соли 2020. -Душанбе, 2009. – 125 с.; Таҳсилоти умумии томактабӣ ва миёна (санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ). Китоби 1. - Душанбе, 2009. - 180с.; Барномаи давлатӣ оид ба таъмин намудани муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ ҷумҳурӣ бо синфҳои фанӣ, ки бо озмоишгоҳҳои таълимӣ ва илмӣ таҳқиқотӣ ҷиҳозонида шудаанд. – Душанбе, 2010. – 188 с.; Нақшаҳои таълимӣ муассисаҳои таҳсилоти умумӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли таҳсилоти 2008-2009 ва солҳои баъдӣ. –Душанбе, 2011. -68 с.); Маорифи Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият.- Душанбе, 2011. - 32 с.

Дар ин маҷмӯаҳо иттилоот дар бораи фаъолияти вазорати мазкур, тавсифоти миқдории мактабҳо ва таркиби хонандагон, таъмини кадрӣ муассисаҳои таълимӣ, инфрасохтор, таъминоти моддию техники ва молиявӣ мактабҳо, аттестатсияи кормандони педагогӣ, иҷозатномадиҳии муассисаҳои таълимӣ, сатҳи татбиқи барномаҳои таълимӣ, дастовардҳо, мушкилот ва дурнамои рушди низоми таҳсилоти мактабӣ чой дода шудаанд.

Ҳамзамон, солҳои охир маърузаҳо ва нашрияҳои созмонҳои байналмилалӣ низ ба яке аз абзорҳои объективӣ рӯшаниандоз ба низоми мактабу маориф табдил ёфтаанд.²⁵ Дар онҳо масоили рафти ислохот дар низоми маориф, ҳолати инфрасохтори мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ҷанбаҳои гендерӣ, таъсиси мактабҳои навъи чаид ва амсоли он баррасӣ шудаанд.

Дар қори диссертатсионӣ, инчунин, манобеи фаровони бойгонӣ, аз бойгонҳои ҷорӣ кумитаҳои иҷроияи ноҳияҳои ҳавзаи Кӯлоб истифода бурда шудаанд. Манбаи дигар, ки муаллиф ба он бисёр мурочиат кардааст, сомонаҳои расми Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон²⁶, Академияи таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон²⁷, Раёсати маорифи вилояти Хатлон²⁸, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон²⁹ мебошанд.

Усулҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба ҳадаф ва вазифаҳои, ки дар диссертатсия гузашта шуда буданд, усулҳои зерин: усулҳои муқоисавӣ-таърихӣ, проблемавӣ-хронологӣ ва омӯрӣ истифода гардидаанд, ки дар маҷмӯъ ҷиҳати ошкор намудани хусусиятҳои умумӣ ва барои минтақа хоси рушди мактабу маориф мусоидат намуданд. Чунин равиш имконияти бар-

25 Проблемы финансирования образования в государствах Центральной Азии и Монголии/Под ред. И Китаева. – Париж, 1996.-260 с.; Готовность к экономике, основанной на знаниях. Таджикистан. Отчет по оценке готовности страны. – Нью-Йорк и Женева, 2003. –72 с.; Инвестирование в устойчивое развитие: Оценка потребностей для достижения целей развития тысячелетия. – Душанбе, 2005. –240 с.; Бадарч Д., Байнев В.Ф., Лис Н.И. «Образование для устойчивого развития» в государствах- участниках СНГ: Справочный материал для участников Международного форума «Образование для устойчивого развития: на пути к обществу знания». - Минск: Изд. центр БГУ, 2005. – 36 с.; Альтернативный доклад о ходе выполнения Республикой Таджикистан Международного Пакта об экономических, социальных и культурных правах. – Душанбе, 2006. – 67с.; Альтернативный доклад неправительственных организаций Таджикистана по реализации Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. – Душанбе, 2006. – 62с.; Центральная Азия: Субрегиональный отчет по среднесрочной оценке достижения целей Образования Для Всех (ОДВ) - Алматы, 2008 г. -166 с.; Законодательные, программные и нормативные основы образования в регионе Центральной Азии. –Алматы, 2009. - 57 с.; Цели Развития Тысячелетия: достижения в Таджикистане.- Душанбе, 2010. - 138 с.; Глобальная инициатива: «Дети, оставшиеся вне школы». –Душанбе, 2013. –120 с.

26 [http:// www.maorif.tj](http://www.maorif.tj) - сомонаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.

27 <http://www.aot.tj> – сомонаи Академияи таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

28 <http://www.maorif-khatlon.tj/> . – сомонаи Раёсати маорифи вилояти Хатлон.

29 <https://www.omor.tj/> - сомонаи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

расии рушди ин низомро дар ҳаракат ва сохтани тасвири пурраи рӯйдодҳо, инчунин зина ба зина, бо тартиби хронологӣ баррасӣ кардани мушкilotи асосиеро, ки дар давраи мавриди назар дар соҳаи мактабу маориф вучуд доштанд, муяссар кардааст.

Ба низом даровардан, чамбандӣ ва муқоисакунии маълумоти рақамии омори давлатӣ оид ба низоми мактабу маориф бо усули таҳлили миқдорӣ анҷом дода шудаанд. Ин усул барои тасдиқ кардан ё инкор кардани дидгоҳи мавҷуда ба равандроҳи дар ин соҳа ҷорӣбуда кӯмак кард. Инчунин дар кори илмӣ равиши байнифаннӣ истифода шудааст, ки бо хусусиятҳои хоси мавзӯи таҳқиқ вобастааст, яъне ҷанбаҳои мухталифи ин мавзӯро илмҳои иқтисодӣ, фалсафӣ, сиёсатшиносӣ, иҷтимоӣ ва педагогӣ низ меомӯзанд. Ҳамин тавр, дар кори илмӣ ба таври ҷомеъ тамоми методҳои зикршуда, ки якдигарро пурра месохтанд, истифода бурда шудаанд.

Навгонҳои илмӣ таҳқиқоти мазкур дар он зоҳир мегардад, ки бори нахуст ба таври ҷомеъ рушди мактабу маорифи минтақаи Кӯлоби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи таҳаввулоти куллии ҷомеаи кишвар мавриди баррасию таҳлил қарор дода шудааст. Ҳамзамон унсурҳои зерини кори илмӣ ҷанбаи навгонӣ доранд:

- таъсири нуговори даргириҳои сиёсии солҳои 90-ум ва таъсири он ба мактабу маорифи минтақа муайян карда шудааст;

- хусусиятҳои умумӣ ва хоси рушди низоми мактабу маорифи минтақа мушаххас гардидаанд;

- рӯйдодҳо ва ҳаводиси таърихӣ, ки аз ягон мавқеъ бо рушди мактабу маорифи минтақаи Кӯлоб алоқаманданд, аз дидгоҳи интиқодӣ ва объективӣ арзёбӣ гардида, таъминоти кадрӣ, заминаҳои моддӣ-техникӣ ва маблағгузории муассисаҳои таълимӣ минтақа дар солҳои ислоҳоти низоми маориф таҳлил карда шудаанд;

- таҳқиқоти мазкур ҳалои ҷойдоштаро дар тадқиқи илмӣ таърихи рушди мактабу маорифи минтақаи Кӯлоб дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX ва замони истиқлолият пурра мегардонад.

- дар рисола раванди муқаммалӣ ислоҳоти низоми таҳсилоти умумӣ ҳаматарафа баён гардида, таҳлили назариявии самтҳои асосии сиёсати давлатии соҳа ва тағбиқи амалии он дар минтақаи Кӯлоби Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта ва даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон анҷом дода шудаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Дар асари пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар низоми мактабу маорифи минтақаи Кӯлоб тағйироти кулӣ ба вучуд омад.

2. Дар охири солҳои 1980-ибтидои 1990-ум дар макотиби минтақа норасоию камбудии ҷиддӣ ба назар мерасиданд, ки пеш аз ҳама, дар шу-

мораи ками муассисаҳои томактабӣ, заминаи нисбатан сусти таъминоти моддӣ-техникӣ, сатҳи пасти таҷҳизонидани техникӣ ва иттилооти раванди таълим, фарсуда ва чиддан таъмирталаб будани биноҳо ва иншооти таълимии минтақа, норасоии синфхонаҳои махсус зоҳир мегардиданд.

3. Дар масъалаи мучаҳҳаз будан бо кабинетҳои информатика, доштани техникаи ҳозиразамони МЭХ, синфхонаҳои махсус ҷиҳозонидашудаи физика, биология, мусиқӣ, химия ва амсоли он мактабҳои минтақа хеле дар сатҳи паст қарор доштанд. Дар баъзе нишондиҳандаҳои соҳа, минтақаи Кӯлоб дар муқоиса бо дигар манотиқи кишвар хеле қафо монда буд.

4. Дар аввали солҳои 90-уми асри XX дар асари тасодуми иҷтимоӣ омӯзгорон нақши пешбарандаи худро ҳамчун намоёндаи аҳли зиё дар ҷомеа аз даст доданд.

5. Аз минтақа кӯч бастанӣ мардуми ғайрибумӣ, ки як қисмати муайянашон дар соҳаи маорифу фарҳанг фаъолият мекарданд, масъалаи норасоии кадрҳоро боз ҳам шадидтар кард. Мудирияти мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ маҷбур мешуданд, ки дар ивази мутахассисони варзидаи тарки шуғли муаллимӣ карда, фориғуттаҳсилони омӯзишгоҳҳои касбӣ ва ё дар аксар маврид, ҷавонони ба таври ғойибона дар муассисаҳои таҳсилоти касбии миёнаи олии таҳсилкунандаро ба қор қабул кунанд.

6. Аз ибтидои солҳои 2000-ум беҳбудӣ дар соҳаи маориф эҳсос мешавад. Ҳукумати мамлакат баъзе чораҳоро барои таъмини макотиби кишвар амалӣ кард.

7. Дар минтақа низомии тичоратикунони таҳсилот ба роҳ монда шуда, дар шароити ислоҳоти низомии таҳсилоти мактабӣ талабот ба мазмуну муҳтавои он тағйир ёфта, стандартҳои нави давлатии соҳа ба вучуд омаданд.

8. Таҳти сарвари Пешвои муаззамӣ миллат Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи маорифро ҳамчун соҳаи афзалиятноки кишвар зерӣ назар ва пуштибонии худ қарор дод. Рушди маорифи минтақа зерӣ назари доимии Пешвои миллат қарор гирифт.

9. Дар солҳои 2000-ум таҳкими пойгоҳи модии таълимии низомии мактабу маориф дар гурӯҳи шаҳру навоҳии минтақаи Кӯлоб, ҳарчанд бо суръати суст бошад ҳам, вале қатъ наёфта, давом кард. Тадричан вазият беҳбудӣ ёфта, сол ба сол мактабҳои нав сохта ба истифода дода мешаванд, ки дар асоси принципҳои соҳавият, академӣ, сифатҳои баланди таҳсил фаъолият мекунанд.

10. Ба тӯфайли ислоҳоти роҳандозишуда дар солҳои истиқрори низомии мактабу маорифи минтақа қорҳои зиёде ба анҷом расиданд: рушди босуботи низомии таҳсилот таъмин гардида, таҳсилоти гуногунавъи касбӣ сохта шуда, технологияҳои нави таълим дар ҳаёт татбиқ гардида, бисёр-

самтӣи маблағгузори соҳа дастрас шуда, низоми идоракунии таҳсилот бо усулҳои демократӣ ба роҳ монда шуд.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқоти анҷомшуда дар он аст, ки маводи рисолаҳо ҳангоми таҳияи васоити таълимӣ, курси махсус, маводи лексионӣ оид ба таърихи навтарини халқи тоҷик ва таърихи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурдан мумкин аст. Инчунин, мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар минтақа, ки салоҳиятҳои идоракуниро дар соҳаи маориф ва кормандони педагогӣ ба уҳда доранд, метавонанд, ки натиҷаҳои ҳамин таҳқиқотро ба инобат гиранд. Маводе, ки дар рисола ғунҷонида шудаанд, ҳангоми таҳияи монографияҳо, нашрияҳои энциклопедӣ оид ба таърихи Тоҷикистон дар маҷмӯъ ва алалхусус таърихи мактабу маорифи минтақаи Кӯлоб зарурӣ мегарданд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Бо маводи фаровони бойгонӣ, маълумоти саҳеҳи оморӣ, кифоягии ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, қоркарди оморӣ натиҷаҳои таҳқиқот ва интишорот тасдиқ мегардад. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти таърихӣ ҳамбааст карда шудааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи диссертатсия ба бандҳои 1, 2, 6 шиносномаи ихтисосҳои ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 07.00.02 – Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Ҳамаи давраҳо ҷиҳати иҷрои нақшаи кории илмӣ, ба монанди таҳияи мавзӯъ, асосноккунӣ ва мубрамияти он, мақсади гузошташуда ва иҷрои вазифаҳои он бо иштироки бевоситаи муаллиф гузаронида шудааст. Муаллиф ба таври ҷомеъ рушди мактабу маорифи минтақаи Кӯлоби Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар давраи таҳаввулоти куллии ҷомеаи кишвар мавриди баррасию таҳлил қарор дода, дар баёни таърихи ин соҳа саҳми ҳудро гузошта, хулоса ва пешниҳодҳои илмиро ба даст оварда, мақолаҳои илмӣ тайёр намулдааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот ва муқаррароти диссертатсия аз ҷониби муаллиф дар конференсияҳои байналмилалӣ, сатҳи ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ илмию амалӣ ва илмию назариявӣ, семинарҳои илмию амалӣ миёни олимони ҷавон ва унвонҷӯёни Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳокима ва қабул гардидаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи шӯъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ (суратмаҷлиси №9 аз 13.09.2022) ва дар ҷаласаи Шӯрои олимони Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ (суратмаҷлиси №7, аз 30 сентябри соли 2022) муҳокима гардида, ба ҳимоя пешниҳод карда шуд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Вобаста ба натиҷаҳои таҳқиқоти марбути кори диссертатсионӣ 11 мақолаи илмӣ дар нашрияҳои гуногун, аз он ҷумла, 5 мақола дар нашриёти аз ҷониби ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тақризшаванда нашр шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия бо мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот муайян гардида, барои соҳти композитсионии қор принсипи хронологӣ истифода шудааст. Диссертатсия аз 188 саҳифаи матни компютерӣ иборат буда, аз номгӯи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ, муқаддима, ду боб, шаш зербоб, хулоса ва пешниҳодот, рӯйхати манобеъ ва адабиёти истифодашуда (бо 182 номгӯӣ), 1 расм ва 6 замима таркиб ёфтааст.

МУНДАРИҶАИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима мубрамият ва муҳимияти мавзӯи таҳқиқот баён гардида, дараҷаи омӯзиши масъала тавзеҳ дода шуда, аҳаммияти назариявӣ, навгониҳои таҳқиқот, ҳадаф ва вазифаҳои он, аҳаммияти амалии таҳқиқот, соҳтор ва ҳаҷми он мушаххас баён карда шудааст.

Боби якум - “Вазъи мактабу маорифи минтақаи Кӯлоб дар солҳои 90-уми асри XX» ном дошта, аз се зербоб иборат аст. Дар зербоби якум **“Мактабу маорифи вилояти Кӯлоб дар арафаи пош ҳӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ”** масъалаи таърихи мактабу маорифи вилояти Кӯлоб дар марҳалаи фурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ ва давраи барқарории соҳибистиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аз ҷумла масъалаи вазъи мактабу маориф дар арафаи таъсисёбии вилояти Хатлон дар моҳи сентябри соли 1988 аз ду вилояти алоҳидаи Кӯлоб ва Қӯрғонтеппа бо маркази маъмурию фарҳангии шаҳри Қӯрғонтеппа баррасӣ шудааст. Вилояти навтаъсиси Хатлон аз он ҷумла шаҳри Норақро низ фаро мегирифт. Дар давраи мавриди баррасӣ, ба мисли тағйирёбии воҳидҳои маъмурӣ-ҳудудии минтақаи Кӯлоб, низоми мактабу маориф низ дар асари дигаргуниҳои замона пайваستا дар тақомулу тағйирёбӣ буд. Ҳуқуқи дастрасии шахрвандон ба таҳсилоти роӣгон дар даврони шӯравӣ тавассути Конститутсияи Иттиҳоди Шӯравӣ ва Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон кафолат дода мешуд. Масъалаи мактабу маориф ва рушду нумӯи минбаъдаи он дар анҷуманҳои ҳизби коммунистӣ ҳамеша мавриди таваччуҳи давлат қарор дошт. Қарорҳои анҷуманҳои ҳизби роҳбарикунандаи ҳамонвақта – ҳизби коммунистӣ дар сатҳи умумииттифоқ ва ҷумҳурӣ барои тарбияи насли наврас ва ҷавонони Тоҷикистон таъсири судманд мерасониданд. Ягонагии раванди таълим ва тарбияи хонандагон тавассути нақшаю барномаҳои намунавии аз тарафи Академияи фанҳои педагогии Иттиҳоди Шӯравӣ ва дар сатҳи ҷумҳурӣ тавассути мақомоти зертобеи он бо назардошти хусусиятҳои маҳаллӣ таъмин карда мешуд.

Бо вучуди ин, бояд тазакур дод, ки дар низоми мактабу маорифи минтакаи Кӯлоб дар давраи мавриди баррасӣ, яъне дар охири даврони шӯравӣ сарфи назар аз ҳама дастовардҳои он, норасоно камбудии ҷиддӣ низ ба назар мерасиданд. Ин, пеш аз ҳама, дар сатҳи пасти таъминоти кӯдакон бо муассисаҳои томактабии доимамалкунанда, заминаи нисбатан сусти таъминоти моддӣ-техникӣ, сатҳи пасти таҷҳизонидани техникӣ ва иттилоотии раванди таълим, фарсуда ва ҷиддан таъмирталаб будани биноҳо ва иншооти таълимӣ минтақа, надоштани низоми гармидиҳии мутамаркази мактабҳо ва қубурҳои оби гарм зоҳир мегардид. Дар мактабҳои минтакаи Кӯлоб ба мисли дигар навоҳии ҷумҳурӣ норасоии синфхонаҳои махсус барои гузаронидани машғулиятҳои дарси мусиқӣ, кабинетҳои лингвонӣ, толорҳои мучаҳҳази варзишӣ эҳсос карда мешуд.

Илова бар ин, дар охири даврони шӯравӣ иҷроӣ бисёр нақшаҳои ободонӣ ва сохтмони соҳаи маориф ғайриканонатбахш ба назар мерасид. Чунончи, нақшаи бунёд кардан ва ба истифода додани боғчаҳои кӯдакон ва яслиҳо дар соли 1990 дар тамоми ҷумҳурӣ танҳо дар сатҳи 10 дарсад иҷро гардида будо халос. Нақшаи панҷсолаи XII, ки солҳои 1986-1990-ро дар бар мегирифт, оид ба сохтмони асосии мактабҳо дар ҶШС Тоҷикистон ва аз ҷумла дар минтакаи Кӯлоб иҷро нагардида боқӣ монд.

Дар маҷмӯъ, сарфи назар аз камбудии норасоноҳои дар низоми мактабу маорифи минтакаи Кӯлоб дар охири солҳои 80-ум ҷойдошта, бо боварии том метавон изҳор кард, ки ин соҳа ба давраи нави таърихӣ, яъне давраи соҳибистиклолии ҷумҳурӣ бо нишондиҳандаҳои хуб ворид гардида буд. Зеро, дар аввали солҳои 90 аксарияти ин нишондиҳандаҳо аз омори баъдӣ – дар солҳои аввали истиқлол хеле баланд буданд.³⁰

Умуман, ба андешаи мо, масъулини соҳаи маорифи кишвар ба пурра комёб гардидани бозсозии эълоншуда бовар доштанд, мутмаин буданд, ки дар асари бозсозӣ онҳо метавонанд ба қори ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ, алахусус соҳаи маорифи халқ, бо диди нав назар андозанд, проблемаҳои муҳиме, ки дар соҳа мавҷуданд, сари вақт ҳалли худро меёбанд.

Зербоби дуюми боби аввал, ки **“Даргириҳои сиёсии солҳои 90-ум ва таъсири он ба мактабу маориф”** ном дорад, ба масъалаи халалдоргардии раванди яқнавохту бомароми фаъолияти низоми мактабу маориф дар охири солҳои 80-уми асри XX таҳти таъсири тамоюлҳои нави марказгурез бахшида шудааст. Дар зербоби дуюм инчунин масъалаи бавучудоии созмонҳо, ҳизбу ҳаракатҳои гуногун дар заминаи манфиатҳои умумии маҳаллаву минтақаҳо ва дар ин росто соли 1991 аз байн рафтани давлати абаркудрати ИҶШС, пайдоиши ҷумҳуриҳои миллӣ, гирдиҳамоиҳои тӯлонӣ, бад шудани

30 Раҳмонов А.А., Расулов А.Б., Қодиров Қ.Б., Афзалов Х.С. Дирӯз ва имрӯзи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: ҶДММ «Полиграфгруп», 2011. –С. 88.

амнияти сиёсӣ дар кишвар, шиддатгирии мубориза байни қувваҳои дохилӣ барои ҳокимият, ғалаҷ гардидани аркони давлатдорӣ ва дар баробари ин, соли оғози соҳибистиклолӣ ва бунёди давлатдорӣ милли инъикос ёфтааст.

Диссертант зимни баррасии ин зербоб қайд менамояд, ки мутаассифона, баҳори соли 1992 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба гирдоби ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуд. Ҷанги бемаънии шаҳрвандӣ аз пойтахти мамлакат оғоз гардида, давраи аввали он аз ҳамон оғози даргириҳои мусаллаҳона, яъне моҳи майи соли 1992 то баргузории Иҷлосияи тақдирсози XVI Шӯрои Олии Тоҷикистон дар моҳи ноябри ҳамон сол давом кард. Минтақаи Кӯлоб ба мисли вилояти Ленинобод ин ҳукуматро эътироф намекард, аз ин сабаб қувваҳои муҳолифин, ки ба сари қудрат омада буданд, вилояти Кӯлобро ба муҳосираи иқтисодӣ гирифтанд.

Таъсири ҷанги хонумонсӯзи таҳмиلى ба низоми мактабу маорифи кишвар, ва баҳусус, вилояти Хатлон бисёр вазнин буд. Танҳо дар зарфи солҳои 1992-1993 қариб 60 ҳазор нафар кушта ва одамони зиёде беному нишон гум шуданд.³¹ 195 ҳазор нафар ба кишварҳои ИДМ, 60 ҳазор нафар ба Ҷумҳурии исломии Афғонистон гуреза гардида, теъдоди муҳоҷирони иҷборӣ дохилӣ қариб ба 1 млн нафар расид.³² 35 ҳазору 723 манзили истиқоматӣ харобу валангор гардида, 25 ҳазор нафар зан бева ва 53 ҳаз. кӯдак ятим гаштанд.³³

Ба андешаи диссертант, дар маҷмӯъ, мушкilotи дар асари ҷанги таҳмиلى ба сари намояндагони соҳаи мактабу маорифро дар минтақаи Кӯлоб метавон чунин гурӯҳбандӣ кард:

А) кохиши майлу рағбати мардум, баҳусус хонандагону ҳуди омӯзгорон ба донишу фарҳанг, илмомӯзӣ ва маърифат. Чунки мушкilotи сиёсӣ иқтисодӣ ба миёномада дар мадди аввал масъалаи таъмини маводи ғизоӣ-ро баровард. Ҳам омӯзгорон, ки пештар аз маҷмӯи дастгириҳои сиёсӣ иҷтимоӣ давлат бархӯрдор буданд ва ҳам хонандагон, ки дар асари зиндагии серу пури пешазҷангӣ чӣ будани мушкilotи рӯзгорро аз даҳони куҳансолон шунида буданд, дар фикри ҷустуҷӯи кути лоямут ва рӯзии харрӯза афтоданд. Дар асари ин тасодуми иҷтимоӣ омӯзгорон нақши пешбарандаи ҳудро ҳамчун намояндаи аҳли зиё дар ҷомеа аз даст доданд;

Б) бо расидан ба истиклолияти давлатӣ ва дубора эҳё гардидани арзишҳои динӣ дар ҷомеа, мардуми оддӣ ба азхудкунии донишҳои динӣ бештар аҳамият меодагӣ шуданд. Аз ин рӯ, маҳфилҳои курсҳои доираҳои касбу ҳунаромӯзии хонандагон амалан танҳо дар болои коғаз иҷро мешуданд.

31 Саъдиев Ш.С. Тоҷикистон: роҳи сулҳ ва ризоияти милли. — Душанбе, 2002. — С.78.

32 Саъдиев Ш.С. Тоҷикистон: роҳи сулҳ ва ризоияти милли. — Душанбе, 2002. — С.78.

33 Саъдиев Ш.С. Тоҷикистон: роҳи сулҳ ва ризоияти милли. — Душанбе, 2002. — С.78.

В) мушкилоти дар боло номбаршуда сабаб шуданд, ки дар мачмӯъ сатҳи саводнокии аҳоли қоҳиш ёфта, сифати таҳсилот нисбат ба пештара пасттар шуд. То ба як мароми муайян омадани фаъолияти соҳа ва ба эътидол омадани авзои сиёсӣ иқтисодии кишвар, мактаб ҳанӯз ҳамчун сарчашмаи мустақили фарҳангу маорифи миллӣ ба таври бояду шояд фаъолият надошт.

Г) даргириҳои сиёсӣ, чуноне ки дар боло зикр гардид, оқибатҳои вазнини иқтисодӣ ба бор оварданд. Дар айни авҷи даргириҳо, минтақаи Кӯлоб як муддати муайян ҳатто дар муҳосираи комили иқтисодӣ қарор дошт. Дар натиҷа, низоми инфрасохтори таҳсилоти томактабӣ, миёнаи умумӣ, миёнаи касбӣ ва олии хароб гардиданд, заминаҳои моддӣ-техникии мактабҳо хеле коста шуда, таъминот бо васоити аёния, адабиёти дарсӣ душвор шуд. Синфхонаҳо дар фасли сармо гарм карда намешуданд.

Д) дар натиҷаи мушкилоти ба миёномада, низоми мактабу маорифи минтақа аз раванди компютерикунони чараёни таълиму тарбия қафо монд.

Дар мачмӯъ, аз маълумоти ин зербооб чунин хулоса карда мешавад, ки дар баробари ҷанги шаҳрвандӣ, дар минтақа низоми тичоратикунони таҳсилот ба роҳ монда шуда, дар шароити ислоҳоти низоми таҳсилоти мактабӣ талабот ба мазмуну муҳтавои он тағйир ёфта, стандартҳои нави давлатии соҳа ба вучуд омада, шароити фаъолият дар соҳаи мактабу маориф низ дигаргун шуданд. Ин навагонӣ ба натиҷаҳои нави педагогӣ оварда расонида, ҷустуҷӯи бештари равишҳои наvero ба рушди наваҳои муассисаҳои таҳсилотӣ ҷоннок карданд.

Дар зербооби сеюми боби аввал, ки **“Пойгоҳи моддио таълимии мактабҳои минтақа”** ном дорад, ҳолати мактабу маорифи вилояти Кӯлоб дар арафаи пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ таҳлили таҳқиқ гардида, таъсири номатлубу ҳалокатбори даргириҳои сиёсӣ солҳои 90-ум ба мактабу маориф дар сатҳи минтақа баён карда шуда, вазъи пойгоҳи моддио таълимии мактабҳои минтақа дар ин давра омӯхта шудааст.

Диссертант қайд менамояд, ки дар охири солҳои 80-уми асри гузашта, бар асари аз ғурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ, ки маънои аз байн рафтани низоми ягонаи таҳсилотро дар тамоми қаламрави паҳновари он дошт, дар ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиротҳои кулӣ ба вучуд омаданд, ки албатта ба низоми мактабу маориф ва таъмини пойгоҳи моддио таълимии онҳо дар сатҳи манотиқи кишвар, аз ҷумла, дар минтақаи Кӯлоб беасар буда наметавонидаанд.

Дар низоми таҳсилоти мактабии минтақа дар ин давра мушкилоти пай дар пай ба вучуд омада, ҳуди низоми мазкур дигар ба талаботи иҷтимоӣ иқтисодӣ, фарҳангӣ маърифатӣ ҷомеа дигар ҷавобгӯ набуд. Дар

низомии тахсилоти Тоҷикистон ва аз ҷумла, дар минтақаи Кӯлоб равандҳои дигаргуншавии арзишҳо ва рукҳои маориф чараён гирифтанд. Яқбора мавқеи иҷтимоӣ, мақом ва обрӯи соҳаи маориф дар ҷомеа хоҳиш ёфт. Мақотиби гурӯҳи ноҳияҳои минтақа ба мушкилоти мухталиф дар соҳаи таълиму тарбия ва ташкилию таъминоти мувоҷеҳ гардиданд.

Муаллиф ҳолати мактабу маорифи вилояти Кӯлобро дар арафаи пошхӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар 15 банд ҷамъбаст намудааст, ки муҳимтарини онҳоро ба тариқи зайл иброз доштан мумкин аст:

Дар охири даврони шӯравӣ ба монанди тағйирёбии ҳудудҳои маъмурии минтақаи Кӯлоб, низомии мактабу маориф низ дар асари дигаргуниҳои замона пайваста дар тақомулу тағйирёбӣ буд. Вале сарфи назар аз ҳама дастовардҳои соҳа, дар он норасоӣ камбудии ҷиддӣ низ ба назар мерасиданд, ки пеш аз ҳама, дар шумораи ками муассисаҳои томактабӣ, заминаи нисбатан сусти таъминоти моддӣ-техникӣ, сатҳи пасти таҷҳизонидани техникӣ ва иттилооти раванди таълим, фарсуда ва ҷиддан таъмирталаб будани биноҳо ва иншооти таълимӣ минтақа, норасоии синфхонаҳои махсус зоҳир мегардид. Иҷрои бисёр нақшаҳои ободонӣ ва сохтмони соҳаи маориф ғайриқаноатбахш ба назар мерасид.

Дар душвортарин ва ҳассостарин лаҳзаҳои таърихи давлатдорӣ навини тоҷикон, баҳусус давраи душвори ҷанги таҳмилий дар минтақаи Кӯлоб, фарзанди фарзонаи миллат, пуштибону ҳомии халқу давлат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз ҳамин минтақа ба майдони сиёсат омада, аз рӯзҳои нахустини сарвари худ, таҷрибаи давлатҳои пешрафта дар ин самт ба назар гирифта, новобаста аз мушкилоти сиёсӣ иқтисодии ҷойдошта, барои пешрафти соҳаи маориф ҳамасола маблағҳои зиёдро равона мекард. Яку яқбора афзоиш ёфтани нишондиҳандаи иқтидори ғунҷоии бинӣ иншооти сохташаванда худ аз миқёси маблағгузори рӯзафзунӣ соҳа дар ин давра гувоҳӣ медиҳад. Таҳти сарвари Пешвои муаззами миллат Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи маорифро ҳамчун соҳаи афзалиятноки кишвар зерӣ назар ва пуштибонӣ худ қарор дод.

Дар ин давра, таҳкими пойгоҳи моддӣ таълимӣ низомии мактабу маориф дар гурӯҳи шахру навоҳии минтақаи Кӯлоб, ҳарчанд бо суръати суст бошад ҳам, вале қатъ наёфта, давом мекард. Тадричан вазият беҳбудӣ ёфта, сол ба сол мактабҳои нав сохта ба истифода дода мешуданд, ки дар асоси принципҳои соҳавият, академӣ, сифатҳои баланди таҳсил фаъолият мекарданд. Раванди созандагӣ бунёдкорӣ дар низомии мактабу маорифи минтақа бошиддат чараён дошт.

Умедҳои ба ислоҳоти мактаб басташуда ба пуррагӣ бароварда нашуданд, чунки барҳам додани тамоилҳои номатлуб ҳеле мураккаб буда, ба

душворӣ муяссар мегардид. Дар роҳи таҷдиди мактаб мушкилиҳое ба мисли маблағгузорию сусти, таъмини сусти илмӣ ва методии чараёни таълим, якбора паст шудани мақоми таҳсилот, обрӯи пасти касби омӯзгорӣ ва амсоли он ба вучуд омада буданд. Бинобар ин, ислоҳот ҳаёти воқеии мактабро он тавре ки мехостем, тағйир дода натавонист. Вале натиҷаи асосии солҳои ислоҳотро метавон дар муҳити мактаби миёна ба таври оммавӣ паҳн гардидани навоариҳои ба ташкили раванди таълим марбут мансуб донист. Дар минтақа, ҳарчанд ба охиштагӣ ҳам бошад, раванди ислоҳоти мактаби миёнаи таҳсилоти умумӣ идома ёфта, ба раванди таҳсилот принципҳои демократикунонӣ, инсонгарой, тафриқавӣ ва ҳам-гиروي ворид карда шуданд.

Боби дуюм – “Рушди маорифи минтақа дар ибтидои асри XXI» низ аз се зербоб иборат буда, дар зербоби якум “Тағбиқи амалии ислоҳоти низомии таҳсилот ва гузариш ба стандартҳои ҷаҳонӣ” вазъияти аввалин рӯзҳои ташаккули истиқлолияти миллӣ ва давлатдорӣ навин ҳукумати мамлакат ва нақши он ба инкишофи мактабу маориф ва иқтисодии зехнии шаҳрвандон, баҳусус, насли наврас мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аз ҷумла дар он дарҷ гардидааст, ки дар ибтидои ҳазораи сеюм Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як кишвари озоди дорои ҷомеаи шаҳрвандӣ, бо риояи принципҳои волоияти қонун ва низомии мардумсолорӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ шомил гардида, дар як муддати кӯтоҳ ба узви комилҳукуки он табдил ёфта, дар ростии бунёди як давлати иҷтимоӣ, ба ташаккули низомии мактабу маорифи худӣ оғоз кард. Мактабу маориф таҳти ислоҳоти пайваста бояд ба як низомии фароғии расму таомул, анъанау фарҳанги миллӣ ва бо гиромидошти арзишҳои умумибашарӣ мубаддал мегардид.

Диссертант зимни омӯзиши масоили мазкур ба чунин хулоса мерасад, ки новобаста ба дастгирии ҳаматарафаи давлат, мушкilot дар қори соҳаи мактабу маориф дар ибтидои асри XXI низ ҷой доштанд. Ҳамасола чун анъана дар сатҳи ҳукуматҳои ноҳияҳо дар моҳи август масъалаи тайёрии мактабҳо ба соли нави таҳсил баррасӣ мешуд. Дар ҷаласаи ҳукумати дилхоҳ ноҳия дар асоси маълумотномаи омодакардаи мудирӣ шуъбаи маориф қарорҳои дахлдор қабул карда мешуданд. Чуноне ки аз маълумотномаҳо ва қарорҳои дар бойгонии ҷорӣ мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти иҷроияи шаҳру ноҳияҳои минтақа хулоса мешавад, мушкilotи соҳа ба қулӣ рафъ нашуда, балки сол аз сол бештар мегарданд. Вобаста ба имкониятҳои бучет дар ҳар қадом шаҳру ноҳияи минтақаи Кӯлоб барои роҳандозии ислоҳоти соҳа маблағ ҷудо гардида, шуъбаҳои маорифи ноҳияҳо бо маблағҳои бучетӣ, ғайрибучетӣ, лоиҳаҳои кредитӣ, ҷалби сохторҳои тичоратӣ ва ғайритичоратӣ барои вазифаҳои дар санадҳои ислоҳот тарҳрезӣшуда тадбирҳои зарурӣ андешида, ҳангоми зарурат ба мақомоти болоии ҳокимияти давлатӣ муроҷиат менамуданд.

Ҳамзамон, бо мақсади ҷалби омӯзгорони ҷавон ба кори омӯзгорӣ, имтиёзҳои дар қонунгузорию қорӣ барои мутахассисони ҷавон пешбинигардида татбиқи амалии худро ёфта, чиҳати муҳайё намудани шароити зисти онҳо чораҳои мушаххас андешида мешуд. Мақомоти соҳа яке аз чораҳои бартараф намудани норасоии кадрҳои педагогиро дар ҷалби ҷавонон, бахусус, ҷавондухтарон ба омӯзиши касби муаллими миданд. Шуъбаҳои молияи маҳалҳо муваззаф буданд, ки маблағгузориро чиҳати бозомӯзӣ, тақмили ихтисос ва таҳсилоти иловагии қорандони соҳаи омӯзгорӣ таъмин намоянд.

Дар баробари маблағгузорию бучетии сохтмони муассисаҳои таҳсилоти ибтидоию миёна дар ин давра як падидаи матлуб ба назар мерасид. Яъне, соҳибқорони инфиродӣ, сохторҳои тичоратии ватанӣ ва хориҷӣ ба бунёди муассисаҳои таълими ҷалб гардида, барои инкишофи муассисаҳои таълими ғайридавлатӣ ва хусусӣ шароити мусоид фароҳам оварда шуд.

Зербоби дуюми боби дуюм “Рушд ва дигаргуниҳои сифатӣ дар низоми маорифи минтақа” фарогири масъалаҳои низоми маорифи минтақаи Қӯлоб дар самти тақмили шакли усулҳои таълим, беҳтарсозии сифати таълиму тарбия, ҷалби талабагон ба таҳсил, тайёрии пураи омӯзгорон ба дарсҳо, таъмини мактабҳои минтақа бо таҷҳизоту бисоти зарурӣ, беҳтарсозии ҳолати таъмири мактабҳо, ташкили курсҳои тақмили ихтисос барои омӯзгорон ва мураббӣён, қоннок қардани фаъолияти маҳфилҳои фаннӣ, компютерқунонии раванди таълим, тақвияти омӯзиши забонҳои хориҷӣ, пеш аз ҳама, забонҳои русӣ ва англисӣ, тайёр намудани хонандагон ба озмунҳои мухталифи фаннӣ, ба роҳ мондани ҳамқорӣ бо ниҳодҳои давлатӣ ва созмонҳои ғайридавлатӣ ва монанди ин падидаҳои матлуб мебошад.

Диссертант қайд менамояд, ки дар низоми таҳсилоти минтақа шабақаи муассисаҳои таҳсилотии навъи нав васеътар мешавад: литсею гимназияҳо, қоллечҳо, муассисаҳои интернатӣ барои қӯдақони болаёқат ба вучуд омада, шумораашон сол ба сол меафзояд.

Алалхусус, рушд ва дигаргуниҳои сифатӣ дар низоми маорифи минтақа дар самти мактаб-интернатҳои минтақа дар давраи мавриди баррасӣ ва дастовардҳои қобили таҳсин будааст. Дар маҷмӯъ, дар соли хониши 2012-2013 дар муассисаҳои интернати вилояти Ҳатлон 3300 нафар тарбиятирандагон ба таълим фаро гирифта шудаанд, ки аз онҳо 581 нафарашонро духтарон, 29 нафарашонро қӯдақони оилаҳои маъюб, 89 нафарашонро қӯдақони ятим, 877 беқадар, 184 бемодар, 1146 нафарашонро қӯдақони оилаҳои қамбизоат, 400 нафари қӯдақоне, ки дар

маҳалли зисташон мактаб надоранд ва 575 нафари боқимондари бачагони лаёқатманд ташкил медиҳанд.³⁴

Яке аз хусусиятҳои муҳими хоси давраи мавриди баррасӣ ин касбият ва таҳассуснокии таҳсилоти умумӣ мебошад. Тафриқабандии касбият ё дар интиҳоби тамоили умумии кулли мактаб (риёзӣ, гуманитарӣ, иқтисодӣ ва ғ.), ё дар кушодани як ё якчанд синфҳои гимназиявӣ ё литсей ифода меёбад, ки аксар маврид аз мактабҳои муқаррарӣ бо чудо кардани миқдори зиёди соатҳо ба ин ё он фанни таълимӣ – таърих, математика, забони хоричӣ ва ғ. фарқ мекунад.

Тафриқабандии таълим ба ҳаёти мактабӣ устуворона ворид гардида, барои кӯдакони дорои сатҳи гуногуни қобилиятнокӣ шароити ниҳоии рушд фароҳам меорад, яъне имконияти инкишоф додани қобилиятҳои инфиродии хонандагон тавассути тафриқабандии раванди таҳсилот ба миён омад, ки дар шароити муосир роҳи ягона ва асосии инфиродикунонии таълим мебошад.

Таълими тафриқавӣ имкон дод, ки сатҳи донишҳои хонандагон баланд бардошта шавад. Коллективҳои омӯзгорони мактабҳои минтақа дар фаъолияти худ методҳои гуногунро истифода мебаранд, то ки дар хонандагон рағбатро ба дониш барангезанд. Дар он муассисаҳое, ки барномаи мукаммали таълим ва стратегияи муайяни таҳсилотро пеш гирифтаанд, дар рафтору сатҳи дониш, самтгирӣ ва фаъолияти мактаббачагон пешрафтҳои мусбӣ ба назар мерасанд.

Ҳамин тавр, дар ҳулосаи зероб зикр кардан бамаврид аст, ки таҷдиди муҳтаво ва сохтори таълим бо назардошти концепсияи мактаби миллии гуногунрангии таълимро дар доираи нақшаи давлатии таълим дар назар дорад, ки якнавъии модели мактабро бартараф намуд. Дар раванди ислоҳот дар чараёни таълими мактабҳои миёнаи минтақа нақшаҳои нави таълим, барномаҳо ва китобҳои дарсии нав бо назардошти муқаррароти тамоилҳои ҷаҳонӣ дар соҳаи рушди сатҳи таҳсилоти умумии наврасон татбиқ ёфтанд, ки муҳтавои таҳсилоти миёнаро дар асоси анъанаҳо ва арзишҳои иҷтимоӣ фарҳангии халқи тоҷик муқаррар намуданд.

Дар зербоби сеюм, ки “Таҳкими пойгоҳи моддӣ ва рушди раванди таълим” ном дорад, масъалаи таърихи иҷроӣ ислоҳоти мактабҳо ин таҳкими пояҳои моддӣ техникаи муассисаҳои томактабӣ ва мактабӣ ва омода намудани кадрҳои мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Зимни он диссертант қайд менамояд, ки яке аз усулҳои иҷроӣ ислоҳоти мактабҳо ин таҳкими пояҳои моддӣ техникаи муассисаҳои томактабӣ ва мактабӣ ва омода намудани кадрҳои мебошад. Мушкilotи молиявӣ ва набудани масо-

34 Маълумот оиди нишондиҳандаҳои асосии соҳаи маориф дар соли таҳсили 2012-2013 /Раёсати маорифи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон. – Қўрғонтеппа, 2008. – С. 5.

леҳи сохтмонӣ дар охири асри гузашта гузаронидани таъмири қорӣ ва асосиро душвор карда, ба кори муътадили муассисаҳои томақтабӣ ва таҳсилоти миёнаи умумӣ халал эҷод мекард. Бинобар ин, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар сатҳи минтақа тамоми саъю кӯшиши худро ба замонавиқунонии таҳсилоти томақтабӣ ва мактабӣ, тайёр намудани кадрҳо барои соҳа, наشري маводи таълимию методӣ, беҳтарсозии инфрасохтор ва таъминоти моддию техникаи муассисаҳои таҳсилотӣ сафарбар кард.

Дар ин самт яке аз нишондиҳандаҳои соҳа таносуби миқдори муассисаҳои таҳсилот ва шумораи хонандагон оид ба бастнокӣ мебошад. Масалан, аз 53 муассисаи таълимии шаҳри Кӯлоб ҳамагӣ дар 6 мактаб хонандагон дар як баст бо таълим фаро гирифта шуда, бештари онҳо дар ду баст (43 муассиса) ва 6293 хонанда дар 4 мактаби шаҳр дар се баст таҳсил мекунанд. Ҳамин нишондод дар ноҳияи Восеъ мутаносибан дар як баст 5 мактаб (664 хонанда), 2 баст – 55 (32814), 3 баст – 12 (8063); дар ноҳияи Ҳамадонӣ дар 1 баст 1 мактаб (55 хонанда), 2 баст – 48 (27981), 3 баст – 1 (825); дар ноҳияи Фарҳор дар 1 баст 14 мактаб (2000 хонанда), 2 баст – 50 (26694), 3 баст – 1 (3632); дар ноҳияи Шамсиддини Шохин дар 1 баст 11 мактаб (799 хонанда), 2 баст – 44 (10444), 3 баст – 1 (536); дар ноҳияи Мӯминобод дар 1 баст 4 мактаб (108 хонанда), 2 баст – 49 (16591), 3 баст – 4 (2197); дар ноҳияи Ховалинг дар 1 баст 8 мактаб (233 хонанда), 2 баст – 34 (8907), 3 баст – 5 (2240); дар ноҳияи Балҷувон дар 1 баст 12 мактаб (487 хонанда), 2 баст – 31 (5675), 3 баст – 2 (531) буда, танҳо дар ноҳияҳои Данғара ва Темурмалик таҳсил дар як ва ду баст ба роҳ монда шудааст.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки таҳкими пойгоҳи моддӣ ва рушди раванди таълим дар минтақаи Кӯлоб аз оғози солҳои 2000-ум бошиддат қараён гирифта, дар бисёре аз самтҳои фаъолияти соҳа нишондиҳандаҳои хеле баланд ва ҳатто камназир ба даст оварда шудаанд. Суръати бунёди иншооти наву ҳозиразамон хеле афзуда, дар баробари инкишофи миқдорӣ, сифати ин раванд, яъне компютериқунонии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, таъмини таҷҳизоти техникаӣ, аз қабيلي принтерҳо, нусхабардорҳо, проекторҳои мӯосир, пайвастишавии мактабҳо ба хатҳои баландсуръати шабакаи қаҳонии Интернет, инчунин, сифати мониторинг ва назорати мақомоти дахлдори соҳа аз болои раванди таълиму тарбия низ ба таври назаррас рушд кардааст. Хусусан дар солҳои охир ба туфайли тарғибу ташвиқи роҳбарияти олии кишвар аҳли қамоатчиғӣ, соҳибқорони бонангу номус ба раванди ободқории васеъ, бахусус, бунёди мактабҳои замонавӣ қалб гардида, қамасола дар сатҳи ҳар як шаҳру ноҳияи минтақаи Кӯлоб мактабҳои ҳозиразамону барқавои бисёрошён сохта ба истифода дода мешаванд.

ХУЛОСА

1. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Таҳлили шароит ва омилҳои рушди эволюсионии мактабу маориф дар охири асри XX – ибтидои асри XXI дар минтақаи Кӯлоб нишон дод, ки сатҳи саводнокии миллат дар маҷмӯъ бо низоми таҳсилоти мактабӣ муайян карда шуда, омодагии насли наврас ба зиндагӣ маҳз аз он вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, метавон мактабу маорифро ҳамчун тарзи ташаккули инсон дар дохили ҷомеа баррасӣ кард, чунки ба тӯфайли таҳсилоти инсон қобилияти дигаргун сохтани ҷаҳони атрофашро касб мекунад. Дар асари пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар низоми мактабу маорифи минтақаи Кӯлоб тағйироти назаррас ба вучуд омаданд, ки тамоми ҷанбаҳои таҳсилоти мактабиро фаро гирифтанд, аз раванди таълиму тарбия сар карда, то маблағгузорӣ, инфрасохтор, пойгоҳи моддию техникӣ, идоракунӣ ва ҳатто муҳтавои таҳсилот ва арзёбии натиҷаҳои он дигаргун шуданд [1-М].

2. Дар охири даврони шӯравӣ ба монанди тағйирёбии ҳудудҳои маъмурии минтақаи Кӯлоб, низоми мактабу маориф низ дар асари дигаргунӣҳои замона пайваста дар тақомулу тағйирёбӣ буд. Вале сарфи назар аз ҳама дастовардҳои соҳа, дар он норасоӣ камбудӣҳои чиддӣ низ ба назар мерасиданд, ки пеш аз ҳама, дар шумораи ками муассисаҳои томактабӣ, заминаи нисбатан сусти таъминоти моддӣ-техникӣ, сатҳи пасти таҷҳизонидани техникӣ ва иттилоотии раванди таълим, фарсуда ва чиддан таъмирталаб будани биноҳо ва иншооти таълимӣ минтақа, норасоии синфхонаҳои махсус зоҳир мегардид. Иҷрои бисёр нақшаҳои ободонӣ ва сохтмони соҳаи маориф ғайриқаноатбахш ба назар мерасид [1-М; 2-М].

3. Дар солҳои 80-уми асри XX ҷиҳати таъмини ҳалли масоили марбутаи замон аз ҷониби ҳизбу ҳукумати шӯравӣ ислоҳоти макотиби таҳсилоти миёнаи умумӣ ва касбӣ ба роҳ монда шуд. Ислоҳоти мазкур талаботи бисёр чиддӣ аз қабилӣ мучаҳҳаз будан бо кабинетҳои информатика, доштани техникаи ҳозиразамони МЭҶ, синфхонаҳои махсус ҷиҳозонидашудаи физика, биология, мусиқӣ, химия ва амсоли онро гузошта буд, ки иҷроиши онҳо дар минтақа хеле дар сатҳи паст қарор доштанд. Дар баъзе нишондиҳандаҳои соҳа, минтақаи Кӯлоб дар муқоиса бо дигар манотиқи кишвар хеле қафо монда буд [1-М].

4. Аз тарафи дигар, суръати баланди рушди демографӣ имкон наметод, ки пояҳои моддӣ-техникӣ ва инфрасохтори соҳа азнавсозӣ карда шаванд. Аҳолии минтақа бо суръати баланд афзоиш меёфт. Танҳо дар давоми даҳ сол, яъне аз соли 1979 то соли 1989 аҳолии минтақаи Кӯлоб 41% афзоиш ёфтааст. Таҳлили вазъияти мактабҳои таҳсилоти умумӣ дар минтақа нишон дод, ки шумораи зиёди хонандагон дар мактабҳои таҳсил мекарданд, ки биноҳои онҳо дар ҳолати садамавӣ қарор доштанд ё машғулиятҳо

дар онҳо дар ду ва ё зиёда баст мегузаштанд. Аксарияти мактабҳои таҳсилоти умумие, ки дар охири даврони шӯравӣ дар минтақаи Кӯлоб фаъолият мекарданд, дар солҳои 60-70-уми асри XX ва ё ҳагто аз ин ҳам пештар сохта шуда буданд [1-М].

5. Дар аввали солҳои 90-уми асри XX дар асари тасодуми иҷтимоӣ омӯзгорон нақши пешбарандаи худро ҳамчун намоёнҳои аҳли зиё дар ҷомеа аз даст дода, хоҳиши майлу рағбати мардум, бахусус хонандагону ҳуди омӯзгорон ба донишу фарҳанг, илмомӯзӣ ва маърифат мушоҳида мешуд. Мушкилоти сиёсӣ иқтисодӣ ба миёномада дар мадди аввал масъалаи таъмини маводи ғизоиро баровард. Ҳам омӯзгорон, ки пештар аз маҷмӯи дастгириҳои сиёсати иҷтимоии давлат бархӯрдор буданд ва ҳам хонандагон, ки дар асари зиндагии серу пури пешазчангӣ чӣ будани мушкилоти рӯзгорро аз даҳони куҳансолон шунида буданд, дар фикри ҷустуҷӯӣ кути лоямут ва рӯзии ҳаррӯза афтоданд [3-М].

6. Таҳаввулоти бузурги сохти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, арзишҳои нави дар ҷомеа ба вучуд овард, ки қаблан ҳамчун унсури манфӣ мазаммат карда мешуданд. Дар асари даст кашидан аз низоми арзишҳои ҳизбӣ-шӯравӣ ва гузариш ба сохти иқтисоди бозорӣ, дур афкандани ҷомаи идеологии таҳсилот, ба вучуд омадани низоми арзишҳои ҷадиди иҷтимоӣ, омӯзгори минтақа, ки аксарияташон дар давраи шӯравӣ таҳсилоти олии касбӣ гирифта буданд, ба низоми донишҳои худ шубҳа мекардагӣ шуданд [2-М].

7. Бо расидан ба истиқлолияти давлатӣ ва дубора эҳё гардидани арзишҳои динӣ дар ҷомеа, мардуми оддӣ ба азхудкунии донишҳои динӣ бештар аҳамият меодагӣ шуданд. Аз ин рӯ, маҳфилҳои курсҳои ва доираҳои касбу хунаромӯзии хонандагон амалан танҳо дар болои коғаз иҷро мешуданд [4-М].

8. Аз минтақа кӯч бастанӣ мардуми ғайрибумӣ, ба мисли русҳо, тоҷикҳо, олмониҳо, яҳудиҳо ва амсоли онҳо, ки як қисмати муайянашон дар соҳаи маорифу фарҳанг фаъолият мекарданд, масъалаи норасоии кадрҳои боз ҳам шадидтар кард. Мудирияти мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ маҷбур мешуданд, ки дар ивази мутахассисони варзидаи тарки шуғли муаллимӣ карда, фориғуттаҳсилони омӯзишгоҳҳои касбӣ ва ё дар аксар маврид, ҷавонони ба таври ғойибона дар муассисаҳои таҳсилоти касбии миёнаи олии таҳсилкунандаро ба қор қабул кунанд.

9. Даргириҳои сиёсӣ оқибатҳои вазнини иқтисодӣ ба бор оварданд. Дар айни авҷи даргириҳо, минтақаи Кӯлоб як муддати муайян ҳатто дар муҳосираи комили иқтисодӣ қарор дошт. Дар натиҷа, низоми инфрасохтори таҳсилоти томактабӣ, миёнаи умумӣ, миёнаи касбӣ ва олии хароб гардиданд, заминаҳои моддӣ-техникии мактабҳо хеле коста шуда, таъминот бо васоити аёниа, адабиёти дарсӣ душвор шуд. Синфхонаҳо дар фасли сармогарм карда намешуданд. Дар натиҷаи мушкилоти ба миёномада, низоми

Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз ҳамин минтақа ба майдони сиёсат омада, аз рӯзҳои нахустини сарварию худ, таҷрибаи давлатҳои пешрафтаро дар ин самт ба назар гирифта, новобаста аз мушкилоти сиёсӣ иқтисодии ҷойдошта, барои пешрафти соҳаи маориф ҳамасола маблағҳои зиёдро равона мекард. Яку якбора афзоиш ёфтани нишондиҳандаи иқтисодии ғунҷоии биноҳу иншооти сохташаванда худ аз миқёси маблағгузорию рӯзафзуни соҳа дар ин давра гувоҳи медиҳад. Тахти сарварию Пешвои муаззами миллат Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи маорифро ҳамчун соҳаи афзалиятноки кишвар зеро назар ва пуштибонии худ қарор дод [4-М; 6-М].

15. Дар ин давра, таҳкими пойгоҳи моддӣю таълимии низоми мактабу маориф дар ғуруҳи шаҳру навоҳии минтақаи Кӯлоб, ҳарчанд бо суръати суст бошад ҳам, вале қатъ наёфта, давом мекард. Тадричан вазият беҳбудӣ ёфта, сол ба сол мактабҳои нав сохта ба истифода дода мешуданд, ки дар асоси принципҳои соҳавият, академӣ, сифатҳои баланди таҳсил фаъолият мекарданд. Раванди созандагӣю бунёдкорӣ дар низоми мактабу маорифи минтақа бошиддат қараён дошт. Пойгоҳи моддӣю таълимии мактабҳои таҳсилоти умумии минтақаи Кӯлоб аз нишондиҳандаи таъмин намудани хонандагони ин мактабҳо бо ҷойи нишаст, китобҳои дарсӣ, адабиёти таълимӣ, асбобу васоити аёнӣ, компютерҳо, таҷҳизоти техникӣ ба монанди принтерҳо, нусхабардорҳо ва амсоли он бастагӣ дошт [3-М; 4-М].

16. Умедҳои ба ислоҳоти мактаб басташуда ба пуррагӣ бароварда нашуданд, чунки барҳам додани тамоилҳои номатлуб хеле мураккаб буда, ба душворӣ муяссар мегардид. Дар роҳи таҷдиди мактаб мушкилиҳое ба мисли маблағгузорию суст, таъмини сусти илмӣ ва методии қараёни таълим, якбора паст шудани мақоми таҳсилот, обрӯи пасти касби омӯзгорӣ ва амсоли он ба вучуд омада буданд. Бинобар ин, ислоҳот ҳаёти воқеии мактабро он тавре, ки мехостем тағйир дода натавонист. Вале натиҷаи асосии солҳои ислоҳотро метавон дар муҳити мактаби миёна ба таври оммавӣ паҳн гардидани навоҳиҳои ба ташкили раванди таълим марбут мансуб донист. Дар минтақа, ҳарчанд ба охирагӣ ҳам бошад, раванди ислоҳоти мактаби миёнаи таҳсилоти умумӣ идома ёфта, ба раванди таҳсилот принципҳои демократикунонӣ ва инсонгарой ворид карда шуданд [4-М].

17. Дар солҳои аввали истиқлол, дар минтақаи Кӯлоб, баҳусус дар марказҳои шаҳру ноҳияҳо, муносибат ба таҳсилот ва омода намудани кадрҳо барои хоҷагии халқи мамлакат ба самти гуногунрангӣ тағйир ёфтанд. Пеш аз ҳама, тағйироти босуръат дар заминаи даромади хонаводаҳо ба вучуд омада, дар асари он, муносибати хонандагон ва волидайни онҳо ба таҳсилот дигаргун шуд. Бинобар ин, низоми мактабу маориф бо назардошти чунин талаботи аҳоли дар минтақа рушд мекард, хусусан дар он соҳаҳо, ки таҳсилот ба хатмкунандагонашон имконият меод, ки баъди

хатм расидан ба мақоми баландтари хизматӣ ва музди маоши бештарро чашмдор бошанд [3-М].

18. Татбиқи амалии ислоҳоти низоми таҳсилот ва гузариш ба стандартҳои ҷаҳонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз даҳаи аввали ҳазораи нав оғоз гардид. Ислоҳоти мазкур аз омода намудани заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи маориф шурӯъ шуд, ки қабули санадҳои қонунгузорию зеринро дар бар мегирифт: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (2004); «Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2009), «Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2002), «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (1996), Консепсияи таҳсилоти фарогир (инклюзивӣ) барои хонандагони дорои имкониятҳои маҳдуд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2011), «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020» (2012). Раванди иҷроӣ нақшаи таълиқи ислоҳоти соҳаи маориф ва самтҳои амалишавии он ба 5 самти асосии ислоҳот: «Сиёсат ва стратегияи маориф», «Соҳтор ва идоракунии маориф», «Ҷалб ба мактаб», «Сифати таълим» ва «Молия» бастагӣ дошт [4-М].

19. Ҳамзамон, ислоҳоти низоми мактабу маорифи минтақа, як чараёни бисёрсамта буда, ташаққули муносибатҳои нави моликият, такмили шаклҳо ва усулҳои таълим, беҳтарсозии сифати таълим ва тарбия, фарогирии талабагон бо раванди таҳсил, тайёрии касбии омӯзгорон, омодагии онҳо ба машғулиятҳо, таъмини пойгоҳи моддӣ-техникии соҳаи маориф, таъмини мактабҳо бо мизу курсиҳо, таъмиру тармим ва азнавсозии биноҳои таълимӣ, беҳтар гардонидани ҳолати онҳо, ташкил ва мунтазам гузаронидани курси такмили ихтисоси омӯзгорон, ба роҳ мондани фаъолияти маҳфилҳои мухталифи фаннӣ ва компютерикунонии раванди таълим, ҷорӣ намудани технологияи ҳозиразамони иттилоотию коммуникатсионӣ, пайваस्तшавӣ ба шабакаи ҷаҳонии Интернет, такмили таълим ва омӯзиши забони давлатӣ ва забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла забони англисӣ ва забони русӣ, тайёр намудани хонандагон ба олимпиадаҳо ва озмунҳои мухталиф, ҳамкорӣ бо созмонҳои ғайридавлатӣ, равобитаи беруна ва дигар самтҳо дар бар мегирад [4-М].

20. Шакли асосии назорати давлатӣ аз болои сифати таҳсилот дар муассасаҳои таълимии минтақа ба мисли тамоми кишвар аттестатсияи қорамандони соҳа мебошад. Мақсад ва муҳтавои аттестатсия дар ошкорнамони мувофиқати сатҳу сифати тайёрии мутахассисон новобаста аз шакли таҳсил ба талаботи стандартҳои давлатии таълим мебошад. Аттестатсия ҳамчун фаъолияти баҳогузорӣ ва назоратӣ шакли фаъоли муносибати бошууронои давлат ба таълим мебошад, ки муҳтавои онро дигаргунсозии ҳадафмандона ва тағйирдиҳӣ ба манфиати ҷомеа, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва мардум ташкил медиҳад. Аттестатсияи омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти

умумӣ, ки дар минтақаи Кӯлоб аз оғози солҳои навадуми асри гузашта то ин ҷониб мунтазам гузаронида мешавад, ба рушди касбият, маҳорати педагогӣ ва ибтикороти эҷодӣ, инчунин баланд бардоштани музди меҳнати вазиҷавии омӯзгорони минтақа мусоидат менамояд [4-М].

21. Бо вучуди ҳамаи ин дигаргуниҳо ва пешрафтҳои бесобика, ислоҳоти мактабу маориф муқаррароти куҳнаи психологиро аз байн бурда натавонист. Тӯл кашидани замони давраи гузариш, номувофиқ ва ғайримуассир будани табиати ислоҳот нишон медиҳад, ки миқдори назарраси моделҳо ва арзишҳои иҷтимоӣ, ки дар системаи қаблӣ тавлид шудаанд, мавҷуданд ва чорчӯбаи умумии тартиботи иҷтимоиро ба мисли собика муайян мекунад. Аз ҷумла, дар соҳаи маориф бо вучуди тағйироти назаррас, ҳамоно муқаррароти даврони шӯравӣ амал мекунад. Ба назар ҷунин мерасад, ки сабабҳои бухрони системаи мавҷудаи маориф танҳо бо мушкилоти маблағгузории соҳаи маориф марбут нестанд. Молия танҳо ифодаи арзиши таълим дар назари ҷомеа мебошад. Самти асосии таҳсилот на дар ташаккули ҳавасмандӣ ба муносибати эҷодӣ, рушди мустақили потенциали шахсӣ, балки бояд ба нигоҳ доштани он дар сатҳи миёнаи барои аксарияти аҳоли хос бошад. Дар ин сурат, мушкилоти системаи маориф ба дигаргунсозии муқаррарот ва арзишҳои бунёдии аҳоли рабт мегиранд, ки ислоҳоти усулии ҳуди нақшаи низомро бозмедоранд [2-М].

22. Ба тӯлаи ислоҳоти роҳандозишуда дар солҳои истиқрори низомии мактабу маорифи минтақа корҳои зиёде ба анҷом расиданд: рушди босуботи низомии таҳсилот таъмин гардида, таҳсилоти гуногунавъи касбӣ сохта шуда, технологияҳои нави таълим дар ҳаёт татбиқ гардида, бисёрсамтии маблағгузории соҳа дастрас шуда, низомии идоракунии таҳсилот бо усулҳои демократӣ ба роҳ монда шуд. Аммо ин маъноӣ онро надорад, ки ҳамаи дигаргунсозии соҳа бомуваффақият анҷом ёфта, самарайи дилхоҳ додаанд. Сарфи назар аз ҷораҳои андешидашуда як қатор мушкилот ва масоиле вучуд доранд, ки ҳалли ҳудро наёфтаанд. Алалхусус, ин мушкилот дар мавзёи деҳот возеҳ ба назар мерасанд [4-М].

23. Таҷдиди муҳтаво ва сохтори таълим бо назардошти консепсияи мактаби миллии гуногунавъии таълимро дар доираи нақшаи давлатии таълим дар назар дорад, ки якнавъии модели мактабро баргараф намуда, дар раванди ислоҳот дар ҷараёни таълими мактабҳои миёнаи минтақа нақшаҳои нави таълим, барномаҳо ва китобҳои дарсии нав бо назардошти муқаррароти тамоилҳои ҷаҳонӣ дар соҳаи рушди сатҳи таҳсилоти умумии наврасон татбиқ ёфтанд, ки муҳтавои таҳсилоти миёнаро дар асоси анъанаҳо ва арзишҳои иҷтимоӣ фарҳангии халқи тоҷик муқаррар намуданд. Ҷойгоҳи мактаб дар ҷомеа ҳамчун манбаи мустақили фарҳангу маданияти муосир васеъ гардид. [4-М].

24. Дар баробари ин, хислати оммавӣ ба худ касб кардани равандҳои инноватсионӣ, аз як сӯ номуназамӣ, ба таври кофӣ асоснок набудани онҳоро аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва илмӣ ба вучуд овард. Дар баъзе мактабҳои минтақа дар солҳои гузашта кӯшиши бидуни таҳлили комплекси ҳамаҷа-рафаи фаъолияти онҳо тағйир додани самти таълим ба мушоҳида мерасид. Ҳол он ки дода шудан ба шаклҳои нав бидуни тағйироти усулии моҳияти муҳтавои раванди таълим метавонад, ки вазъро дар соҳаи маориф танҳо мушкилгар намояд. Чараёни таҷдиди таҳсилот тафаккури назариявӣ ва асосноккуниро тақозо менамояд, то ки ба бешууропагии навоариҳо хотима дода, самаранок идоракунии онҳоро ёд гирем. Набудани равиши системавӣ, ки тамомият ва ҳамаҷарафагии дигаргунсозии таҳсилотро таъмин менамоянд, ба натиҷаҳои онҳо низ таъсир расониданд – яъне дар баробари беҳтар гардидани сифати таҳсилот, мушкилоту таззодҳои нав ба нав низ ба миён омаданд [4-М].

2.Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

Ҳамзамон, бо вучуди камназир будани дастовардҳои низомии мактабу маорифи минтақа дар давраи мавриди баррасӣ, ба андешаи мо, ҷиҳати рафъи камбудии нуқсонҳои дар низомии таҳсилоти минтақа ҷойдошта андешидани чунин чораҳо хеле муфид мебуд:

1. Чораҳои дар самти ҳавасмандсозӣ ва дастгирии омӯзгорони ҷавон татбиқшаванда дар айни замон ҳанӯз ҳам нокифоя мебошанд. Хусусан дар сатҳи ҳокимияти иҷроияи шаҳру ноҳияҳо зарур аст, ки як даста чорабиниҳои муассири дастгирии моддию маънавии давлатӣ нисбат ба омӯзгорон андешида шаванд, ки ҷойгоҳи муаллимро дар ҷомеа ба мисли даврони шӯравӣ баланд бардоранд. Дар баробари ин, мақомоти идораи таҳсилот бояд ҷунун сиёсатеро дар соҳа роҳандозӣ кунанд, ки омӯзгоронро ба табудули таҷриба, ҳамкориҳои эҷодӣ, тавассути ҳамоишҳо, нишасту маҳфилҳо, курсҳо ва дигар чорабиниҳои барангезанд, ки дар сатҳи мактабҳои пешқадам баргузор карда мешаванд.

2. Барои бартараф намудани таъмини мактабҳои деҳот бо кадрҳои ҷавони дорои таҳсилоти олии бояд чораҳои ташкилию иқтисодие андешида шаванд, ки хатмкунандагони макотиби таҳсилоти олии ва миёнаи махсусро барои идомаи кор дар мактабҳои деҳот водор намоянд, аз ҷумла: ҷудо намудани қитъаи замин; пешниҳоди қарзҳои ипотекаӣ барои бунёди манзил; додани қарзҳои имтиёзноки пулию истеъмоли ва амсоли он.

3. Боз ҳам ҷоннок кардани курсҳои такмили ихтисос, таҷрибаомӯзӣ, татбиқи навоариҳо ҷиҳати ба роҳ мондани шаклҳои самаранокӣ тайёркунии кадрҳои омӯзгорӣ барои мактабҳои минтақа.

4. Баргузор намудани онлайн-конференсияҳо бо истифода аз имкониятҳои васоити ҳозиразамони иртиботот дар байни мактабҳои минтақа; бар-

гузори дарсҳои намунавӣ ва кушод ва пахши мустақими ҷараёни онҳо аз тариқи онлайн-алоқа дар дигар мактабҳо.

5. Бунёди Шабакаи ягонаи байнимактабӣ дар байни мактабҳои таҳсилоти умумии минтақа, ки имконияти табодули асноду маълумоти заруриро ба маротиб осонтар, қулайтар ва тезтар мекунад ва мутаносибан ба ин, ҷараёни мониторингу назоратро аз болои қарорҳои дар мақомоти идораи таҳсилот ба тасвирасида осонтар намуда, дар ростои татбиқи сиёсати Ҳукумати кишвар дар самти бунёди ҳукумати электронӣ мусоидат менамояд.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶҶИ МАВЗҶИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии агтестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:

[1-М]. Сафарзода, Ғ.Ғ. Роҷеъ ба вазъи мактаб ва маорифи минтақаи Қӯлоби вилояти Хатлон дар солҳои 80-уми асри XXI [Матн] / Ғ.Ғ.Сафарзода // «Номаи донишгоҳ»-и Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров, силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2019. - №4(61). – С. 165-170. ISSN: 2077-4990.

[2-М]. Сафарзода, Ғ.Ғ. Роҷеъ ба ислоҳоти системаи маорифи минтақаи Қӯлоб қабл аз ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ [Матн] / Ғ.Ғ.Сафарзода // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ). – 2020. - №3/1(73). – С.75-79. ISSN: 2663-6506.

[3-М]. Сафарзода, Ғ.Ғ. Аз таърихи рушд ва дигаргуниҳои сифатӣ дар низомии маорифи минтақаи Қӯлоб [Матн] / Ғ.Ғ.Сафарзода // Муаррих. – 2020. - №4 (24). – С. 25-35. ISSN: 2709-7382.

[4-М]. Сафарзода, Ғ.Ғ. Ислоҳоти низомии маорифи вилояти Қӯлоб дар охири замони Шуравӣ [Матн] / Н.К.Убайдулло, Ғ.Ғ.Сафарзода // Муаррих, 2022, №3 (31). – С. 5-13. ISSN: 2709-7382.

[5-М]. Сафарзода, Ғ.Ғ. Роҷеъ ба ислоҳоти низомии маорифи минтақаи Қӯлоб қабл аз ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ [Матн] / Ғ.Ғ.Сафарзода, Н.К. Убайдулло // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. - 2022. - №6 (101). – С. 29-37. ISSN: 2219-5408.

б) Мақолаҳои, ки дар дигар нашрияҳо ба таъб расидаанд:

[6-М]. Сафарзода, Ғ.Ғ. Аз таърихи ислоҳоти системаи маорифи минтақаи Қӯлоби вилояти Хатлон дар солҳои 90-и асри XX [Матн] / Ғ.Ғ.Сафарзода // дар китоби «Аз таърихи илмҳои риёзӣ, табиёштиносӣ

ва техникӣ. Барориши 1. – Душанбе, 2020. – С. 104-115. ISBN: 978-99975-72-72-1.

[7-М]. Сафарзода, Ғ.Ғ. Аз таърихи ислоҳоти системаи маорифи собиқ вилояти Кӯлоб дар солҳои 1985-1990 / Ғ.Ғ.Сафарзода // конференсияи илмӣ - методии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Проблемаҳои тағбиқи муносибати босалоҳият ба таълими фанҳои табиӣ - риёзӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва миёнаи олии касбӣ». – Душанбе, 2022.

[8-М]. Сафарзода, Ғ.Ғ. Иҷдосияе, ки зодрузи миллат шуд / Ғ.Ғ.Сафарзода // конференсияи илмӣ – амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир: уфукҳои нави ҳамкориҳои илмӣ, техникӣ, иқтисодӣ ва инноватсионӣ” дар ҳошияи саноатикунони босуръати кишвар ва барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, 28-29 октябри соли 2022. – Кӯлоб, 2022. – С. 195-199.

[9-М]. Сафарзода, Ғ.Ғ. Андар бузургдошти Иҷдосияи XVI Шӯрои Олӣ ва поси ваҳдати миллӣ / Ғ.Ғ.Сафарзода // конференсияи илмӣ – амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир: уфукҳои нави ҳамкориҳои илмӣ, техникӣ, иқтисодӣ ва инноватсионӣ” дар ҳошияи саноатикунони босуръати кишвар ва барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, 28-29 октябри соли 2022. – Кӯлоб, 2022. – С. 231-235.

[10-М]. Сафарзода, Ғ.Ғ. Рушди маориф - дар меҳвари сиёсати Пешвои миллат [Матн] / Ғ.Ғ.Сафарзода // Нашрияи «Ҳатлон». – 2021. - №23 (3312). – С. 2-3.

[11-М]. Сафарзода, Ғ.Ғ. Бахту барор аз ваҳдат аст [Матн] / Ғ.Ғ.Сафарзода // Нашрияи Ҳаракати Ҷамъиятии Шӯрои ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон дар вилояти Ҳатлон. – 2020. - № 2(02). –С. 4-5.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ
ИМЕНИ АХМАДА ДОНИША**

УДК: 370(091) (575:34)

На правах рукописи

САФАРЗОДА ГАЗАЛШОХ ГУЛОМ

**РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ
В КОНЦЕ XX-го - НАЧАЛЕ XXI ВЕКОВ
(НА МАТЕРИАЛАХ КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА)**

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических
наук по специальности 07.00.02 – Отечественная история
(история таджикского народа)**

Душанбе-2022

Работа выполнена в Отделе новейшей истории Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша НАНТ

Научный руководитель: **Убайдулло Насрулло Каримзода** - доктор исторических наук, профессор, директор Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша НАНТ

Официальные оппоненты: **Абдуллоев Махмуд Холович** - доктор исторических наук, профессор кафедры история таджикского народа Кулябского государственного университета имени Абуабдулллаха Рудаки

Шарипов Шавкат – кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова

Ведущая организация: **Российско-Таджикский Славянский университет**

Защита состоится 16 февраля 2023 года в 13:00 часов на заседании диссертационного совета 6Д.КОА-035 по защите диссертаций на соискание ученой степени доктора философии (PhD), доктора по специальности при Институте истории, археологии и этнографии им. Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана, по адресу: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33.

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в Центральной научной библиотеке имени Индиры Ганди Национальной академии наук Таджикистана (734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33) и на официальном сайте Института истории, археологии и этнографии им. Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана (www.institute-history.tj)

Автореферат разослан «_____» _____ 2023 года

Ученый секретарь
диссертационного совета,
доктор исторических наук, профессор

Раджабов А.

ВВЕДЕНИЕ

В нынешних условиях школа и образование, являясь одним из важнейших, социально действенных институтов современного общества, превратились в один из приоритетных направлений государственной политики. Так как воспитание здравомыслящего человека и молодого поколения, а также патриота в желательном духе зависят от сферы образования.

С другой стороны, в цивилизованном мире школа и образование признаны главным критерием повышения человеческого капитала. В этой связи, Основатель мира и национального согласия – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Э. Рахмон в своем очередном Послании Маджлиси Оли отметил: «Человеческий капитал как мощный индикатор способствует развитию инноваций и новых технологий, и поэтому необходимо побуждать молодежь к освоению наук, реализации инновационных проектов, внедрению в производство современных технологий и исследованию цифровых вопросов экономики»¹.

Поэтому, важность и актуальность изучения процессов развития школы и образования с точки зрения регионального видения, прежде всего, вытекают из тех исторических процессов, которые сегодня происходят в нашем обществе, особенно в сфере образования.

Конечно, политические и социально-экономические процессы оказывают глубокое влияние на школу и образование. Во-вторых, анализ и выявление новых фактов и материалов в сфере образования в исследуемом регионе, способствуют объективному объяснению роли и развития системы образования на республиканском уровне.

С другой стороны, сегодня возникла необходимость для всестороннего анализа достижений и успехов государства в сфере образования на основе изучения документов и актов, в том числе в Кулябском регионе, и исследовании исторического опыта и практической реализации государственной политики в этом направлении.

Также очевидна необходимость с научной точки зрения оценить исторический опыт разработки мер по модернизации школы и системы образования, которые, в целом способствовали устойчивому социально – экономическому развитию этого региона.

Для современных условий изучение системы образования в период независимости, знакомство с актуальными проблемами сферы, подведение итогов и обобщение исторического опыта системы образования, выявление основных тенденций совершенствования школы и образования в период возрождения и восстановления национального государства накануне вхож-

---

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (ш. Душанбе, 22 декабри соли 2017) . – Душанбе: “Шарқи Озод”, 2017. – С.34.

дения Республики Таджикистан в устойчивое экономическое возрождение, приобретают все большее научное значение.

В результате обеспечения реальной стабильности и целостности общества, радикального изменения русла развития национальной экономики, реализации государственных программ, образования государственных структур с опорой на принципы социальной справедливости, ввода в строй новых производственных мощностей, согласно утверждению Лидера Нации: «Суверенный Таджикистан в настоящее время благодаря самоотверженному труду нашего славного и благородного народа вступил в свой новый этап развития»².

Важность исследуемой темы также подчеркивает осознание момента, что школа и образование являются неотъемлемой частью единого пространства в условиях реальной независимости.

Научное исследование истории развития школы и образования Кулябского региона в конце XX – нач. XXI века является необходимым этапом в истории изучения системы образования страны. Такой подход позволяет учитывать региональные особенности развития школы и образования в конце 20 века и нового тысячелетия, и более полно охарактеризовать их. Выбор темы исследования вытекает из постановки этой проблемы.

Степень научной разработанности темы: Развитие системы школы и образования в Кулябском регионе в конце XX – нач. XXI приходится на время, которое существенным образом отличается от предыдущих десятилетий. Поэтому, круг ученых, которые глубоко и всесторонне исследуют данную тему, все еще ограничен. Исходя из этого, прежде всего, мы сослались на научные труды тех историков, которые имеют всеобщий исторический и обобщающий характер.

Вопросы государственной политики в реформировании образовательной системы Республики Таджикистан в 90 -х годах прошлого века рассматривался в трудах философов, историков и педагогов Эти материалы были опубликованы в виде отдельных статей, аннотации научно - практических конференций различного уровня, а также в периодической печати³.

---

2 Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (ш. Душанбе, 22 декабри соли 2017) . – Душанбе: “Шарки Озод”, 2017. – С. 44.

33333 Сирочиддинов Э. Ташаббус ва ҳустуҷӯ – омили муҳими рушди мактабу маориф //Маърифат.-1993.- №5/6.-С.2-8; Тупайло М.П. Особенности развития общего образования в Таджикистане в новых экономических условиях // Материалы научно-практической конференции: Образование и будущее. - Душанбе, 1995. - С.10-18; Шарипов А. Мактаб танҳо ба туфайли саховату ғамхорӣ давлат пеш меравад //Маърифат.-1995.-№3/4.-С. 10-13; Открылся новый лицей: При Таджикском педагогическом университете им. К. Джуроева // Народная газета. - 1997. - 31 окт.; Сараева Л. Президентский лицей // Бизнес и по-

Со времени обретения государственной независимости, в Таджикистане были изданы целый ряд исследовательских работ и научных статей, посвященных истории состояния общеобразовательных школ, реформам образования, а также развитию системы воспитания и обучения.

Состояние системы образования Таджикистана, частью которого является Кулябский регион, исследовано в 6 –м томе фундаментального труда - “История таджикского народа”⁴.

Системе образования в Кулябском регионе специально посвящены труды исследователя М.Х. Абдуллоева⁵. Эти труды в какой –то мере облегчили мою работу. Данная проблема в той или иной мере рассматривались также в трудах А. Шарипова⁶.

литика. -1998.-20 марта; Наимова В.Р. Педагогические кадры - основа общеобразовательной школы // Материалы Республиканской научно-практической конференции «Научные основы подготовки педагогических кадров для средних и высших школ» - Душанбе, 2000. - С.67-69; Наимова В.Р. Гендерное воспитание личности в образовательной системе // Женские и гендерные исследования в Таджикистане. Выпуск 1. –Душанбе, 2000. –С.66-70; Наимова В.Р. Реформа в системе образования в Таджикистане, в странах СНГ и Балтики // Мактаб ва чомаа.- №1(4). -2004. –С.10-17; Хусейн-заде М.О. Совершенствование правовой основы образования Республики Таджикистан //Материалы научно-теоретической конференции профессорско-преподавательского состава и студентов «День науки».- Душанбе, 2000.-С. 181-182.; Хусейн-заде М.О. Историческая необходимость реформирования общеобразовательной школы в условиях независимости Республики Таджикистан.- Душанбе, 2001.- 78с.; Хусейн-заде М.О. Организация учебного и воспитательного процесса в общеобразовательных школах.- Душанбе, 2002.- 54с.; Салимов Р. Демократизация системы образования - основа процветания общества // Подготовка педагогических кадров: опыт, проблемы и пути их решения: материалы международной конференции.- Душанбе, 2001.-С. 22-25.; Атахонов Т. Муносибатҳои бозорӣ дар маориф //Адаб.-№1-2.-2001.- С.26-30; Такдиров Т. Состояние реформы образования и инновационная деятельность школ в экспериментальных районах Республики Таджикистан// Вестник Таджикского национального университета. - №2 (50). –2009. С.245-249; Рахмонов А. Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмонов дар рушди мактабу маорифи кишвар //Маорифи Тоҷикистон. -№3.-2006.-С. 26-42; Рахмонов А. Рушди маориф ҳамчун омили рушди давлат //Маърифати омӯзгор.- №12. -2010.-С.18-26; Ибодова З.Х. Инновационные процессы в школьном образовании //Тенденции развития экономики и образования// Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 20-летию независимости Республики Таджикистан. - Душанбе, 2011. - С. 264-267.

4История таджикского народа. Том 6. Новейшее время. 1941-2010. Гафуров А. (отв. ред.) - Душанбе, «Дониш», 2011. – 742с

5 Абдуллоев М.Х. Аз таърихи мухтасари мактабҳои шӯравӣ дар Кулоб. – Д., 2007; Из истории советской школы в Таджикистане (1959-1970 гг.). – Д., 2010; Мақоми маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистони сохибистиклол. – Д., 2011 (хаммуалиф); Народное образование республики Таджикистан в 60-80 годы XX века. – Д., 2012; Народное образование Таджикистана в 60-80 годы XX века (История и проблемы развития): Автореф. доктора истор. наук. – Д., 2012; Аз таърихи мактабҳои маълумоти умумӣ дар Тоҷикистони шӯравӣ. – Д., 2013; Маорифи халқи Тоҷикистон: таърихи ва воқеият (солҳои 60-80-уми асри XX). – Д., 2014. ва диг.

6 Шарипов А.А. История высшего образования Таджикистана : Опыт и проблемы, вторая половина 40-х - первая половина 90-х гг. : Дисс... док. Ист. наук. – Душанбе, 2000. 301с.

Проблема школ и образования, пути улучшения качества преподавания и др. исследованы в работах Баскакова М⁷., Рашидова А.Р.⁸., Иноятова М.А.⁹., Алимова И.А.¹⁰., Шарифова З¹¹., Ёрова Ф¹²., Мирзоалиева Э¹³. В трудах вышеуказанных ученых анализированы проблемы состояния и совершенствования системы образования в школе, также ими приведено многочисленные количественные и статистические материалы по эволюции системы образования. Но трудов, посвященных исследуемой нами теме, то есть работ, посвященных сфере образования в Кулябском регионе мало.

Также можно отметить коллективные труды, освещающие различные аспекты деятельности школ и образования. Например, в 2011 году вышел сборник статей, посвященных развитию системы образования в Хатлонской области¹⁴, важную часть которой составляли сведения по системе школ и образования Кулябского региона. Данный сборник посвящен 20-й годовщине государственной независимости Республики Таджикистан. Но большинство его статей посвящены состоянию сферы образо-

7 Баскакова М. Некоторые вопросы образования, гендерное равенство и занятости молодежи на примере стран Кавказа и Центральной Азии. – М., 2007. – 61 с.

8 Рашидов А.Р. Образование для всех: оценка на 2000 год по Республике Таджикистан. – Душанбе, 2000.

9 Иноятова М. Ормонхо дар бораи маориф // Маърифат. - 1995. - №3/4. - С.2; Натичаҳо ва дурнамо // Маърифат. - 1996. - №12. - С.2-7; Моделҳои таҳсилот ҳамчун омилҳои асосии рушди босуботи ҷомеа. - Турсунзода, 2000. - 18 с.

10 Алимов И.А. Тенденции развития образования Таджикистана в условиях демократизации общества, Дисс. номзоди илмҳои пед. - Душанбе, 2015. - 160 с.; Вопросы реформирования образования в Республики Таджикистан в нынешних условиях. // Вестник университета. ТГПУ имени К. Джураева. - 2003. - №1. - С. 35– 40; Основные направления совершенствования системы образования Республики Таджикистан в условиях научно-технического прогресса // Вестник университета, Российско-Таджикский (Славянский) Университет. 2013. - № 3 (42) - С.266-269; Проблемы реформирования системы образования в первые годы независимости Таджикистана // Вестник Педагогического университета имени С.Айни, - 2014. - №3 (58-1). - С.56-64; Подушевое финансирование как важнейший механизм модернизации системы образования // Вестник Педагогического университета имени С.Айни №4 (59). - 2014. - №4 (59). - С. 153-157.

11 Шарифов З. Низомии маориф ва ислохоти он // Масъалаҳои маориф. - № 1 (2). - 2009. - С.3-7. (дар ҳаммуаллифӣ); Ислохоти маблаггузории низомии маориф // Масъалаҳои маориф. - №2 (3). - 2009. - С. 25-31.

12 Ёров Ф. Тайёрнамоии мутахассисон – самти марказии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. - № 2 (54). - 2013. - С.251-258.

13 Ёров Ф. Тайёрнамоии мутахассисон – самти марказии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. - № 2 (54). - 2013. - С.251-258.

14 . Мирзоалиев Э.Ш. Баъзе масъалаҳои идоракунии муассисаҳои таҳсилотӣ дар шароити мусоиди деҳоти Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе: Сино, 2011. - №3 (67). – С. 282-288; Низомии маориф дар деҳот // Маърифати омӯзгор. – Душанбе, 2011. - №9. – С. 57- 59.

вания и достижениям школьного обучения в Южном Таджикистане. Вышеуказанный сборник и еще один сборник, опубликованный накануне 25-й годовщины независимости в 2016 году, были изданы руководителями структур образования Хатлонской области в целях пропаганды и агитации достижений и успехов государственной политики в регионе. В них особо подчеркивается усердие государственной власти на местах в направлении школы и образования. В том числе, авторы этих статей, вернее отчетов, являлись первыми лицами областного уровня. Это - начальники управлений и структур Министерства образования по науке в области и районах, представивших общие и обобщающие сведения по состоянию системы образования в области.

Кроме того, за годы независимости написаны целый ряд научных диссертаций, в которых, в том или ином виде приведены сведения, имеющих отношение к исследуемой нами теме. Проблемы школ и образования в настоящей научной работе рассмотрены с исторической, политической и философской точки зрения. К примеру, из числа исторических работ можно отметить труды Хусейнзода М. О¹⁵., Рашидова Т.Ё¹⁶., Сабурова С.М¹⁷., Атакуллоева У.И¹⁸. Политические аспекты данной сферы рассмотрены Бозоровой С.Ш¹⁹, а философские аспекты Курбоновым А.Ш²⁰. В целом, можно сказать, что авторы этих научных диссертаций обобщили конкретные исторические материалы, исследовали проблемы и результаты реформ в сфере образования в первое десятилетие независимости нашей страны. В своих исследованиях они проанализировали региональные аспекты состояния системы образования и проблемы, связанные с общеобразовательными школами, деятельностью школ нового типа, таких как лицеи, гимназии, частные школы, а также особенности перехода к системе многоуровневого обучения, и включение школ в единое международное образовательное пространство и т.п.

---

15 Хусейнзода М.О. Маорифи халки Чумхури Тоҷикистон дар давраи истиқлолият (солҳои 1991-2001).- дисс. номзоди илмҳои таърих.- Душанбе, 2002. - 176 с.

16 Рашидов Т. Татбиқи ислоҳоти мактаби миёнаи таҳсилоти ҳамагонӣ дар Чумхури Тоҷикистон (солҳои 1991 -2011). дисс. номзоди илмҳои таърих. - Душанбе, 2012.- 68 с.

17 Сабуров С.М. Саҳми макотиби таҳсилоти олии Чумхури Тоҷикистон дар тайёр намудани кадрҳои педагогӣ (солҳои 1991 - 2012). Автореф. Дисс... номзоди илмҳои таърих. –Душанбе, 2012. - 22 с.

18. Атакуллоев У.И. Рушди таҳсилоти ҳамагонӣ дар Чумхури Тоҷикистон дар давраи истиқлолият (солҳои 1991-2005). дисс. номзоди илмҳои пед. –Душанбе, 2010. -146 с.

19 Бозорова С.Ш. Равандҳои ҷаҳраии фаъолияти инноватсионии сиёсати миллӣ дар соҳаи таҳсилот (дар заминаи маводҳои Чумхури Тоҷикистон). Автореф. Дисс... номзоди илмҳои сиёсӣ. - Душанбе, 2009 - 23с.

20 Курбонов А.Ш. Ислоҳоти институти таҳсилот дар шароити трансформатсияи ҷомеа. автореф. дисс. доктори илмҳои фалсафа. - Душанбе, 2010. - 41 с.

Историографический анализ существующей литературы показывает, что имеются отдельные публикации по истории формирования и развития системы школьного образования Республики Таджикистан. Но в то же время, следует отметить, что с методологической точки зрения многие из них не освещают всесторонне и критически эволюционные процессы развития школ и образования в Кулябском регионе. В большинстве указанных трудов изучены и проанализированы проблемы системы общего образования на республиканском уровне. Авторы указанных трудов мало внимания обращают региональным материалам, отдельные аспекты изучаемого вопроса в этой литературе исследованы слабо или они остались вне поля зрения. Большинство вышеуказанных трудов охватывают исследуемый нами период частично, а с хронологической точки зрения не соответствуют полностью нашей диссертацией. По этой причине, диссертант, разъяснил наиболее важные проблемы, связанные с развитием школы и образования Кулябской области, а также проанализировал факты и цифры, обнаруженные в различных источниках, которые связаны с данной научной работой.

Таким образом, анализ публикаций по исследуемой теме показывает, что до сих пор не существует полноценного исследования, посвященного развитию системы образования и анализу государственной политики в сфере образования на региональном уровне в исследуемом периоде, то есть, в последние годы существования советского государства в Кулябском регионе Республики Таджикистан. Настоящая диссертационная работа является первой полноценной научной работой, которая обобщает исторический опыт развития школ и системы образования Кулябского региона в последний период существования советского государства и в годы независимости, и таким образом она восполняет существующий пробел в научных исследованиях в этой сфере.

Связь работы с программами (проектами) и научными темами. Диссертационное исследование проведено в рамках реализации перспективного плана научно-исследовательской работы Отдела новейшей истории Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша НАНТ под названием “История таджикского народа, общие закономерности и особенности исторического процесса (современный период) на 2016-2020 годы”.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИИ

Цель исследования. Цель настоящего диссертационного исследования- это анализ региональных аспектов развития школы и образования Республики Таджикистан на примере Кулябского региона в конце XX –нач. XXI века, то есть в один из очень и судьбоносных для страны периодов, а также освещение особенностей государственной политики и переходного

периода в этой сфере. Для достижения этой цели необходимо было выполнить следующие задачи:

- проанализировать состояния и образования Кулябского региона, анализ условий и факторов эволюционного развития школы и образования и рассмотрение материально –образовательной базы школ накануне распада СССР и достижения государственной независимости;

- проанализировать негативного влияния политических столкновений 90 –х годов прошлого века на общее состояние школ и образования, особенно в Кулябском регионе.

- выявить особенности нормативно –правового обеспечения системы школ и образования Кулябского региона в новых социально –экономических и политических условиях, рассмотрение процесса разработки и практической реализации проекта реформирования системы общего среднего образования (общеобразовательной школы) в период независимости;

- рассмотреть уровень начала реформ, возникших в начале 90 –х годов прошлого века на основе материалов отдельного региона Республики Таджикистан, исследовать условия практической реализации и основных направлений реформирования системы образования, и перехода к мировым стандартам с учетом особенностей региона, а также выявить положительные и отрицательные последствия реформирования системы образования в конце XX –нач. XXI века;

- проанализировать предпосылки развития и качественных изменений в системе образования региона в годы государственной независимости, рассмотреть нынешнее состояние и укрепление материальной базы, и развитие образовательного процесса в Кулябском регионе в конце XX –нач. XXI века;

- рассмотреть возникновение и рост количества школьных учреждений нового типа в Кулябском регионе, проанализировать основные направления, формы, а также количественные и качественные показатели;

- проанализировать данные об уровне обеспечения школ Кулябского региона школьной литературой и новыми технологиями, квалифицированными кадрами, финансовым обеспечением в конце XX –нач. XXI века, а также разработать целый ряд рекомендаций по устранению существующих недостатков в указанном регионе.

Объектом исследования является процесс эволюции системы образования Кулябского региона накануне распада СССР и в период независимости.

Предметом исследования является процесс эволюции системы образования Кулябского региона накануне распада СССР и в период независимости.

Этапы исследования- период выполнения диссертации охватывает 2015 -2021 годы.

Хронологические рамки научной работы охватывает период с конца восьмидесятых годов XX века до 2016 года. Это период, когда в результате распада советской державы Таджикистан, как многие другие советские республики приобрел государственную независимость, и резко попал в смертоносную пучину навязанной извне гражданской войны, но одновременно с первыми шагами на пути к реальной независимости приступил к реформированию школьно –образовательной системы.

Дата начала –конец восьмидесятых годов прошлого века выбрана по причине серьезных изменений в социальном сознании, национального пробуждения, обращения к национальным ценностям, активизации различных движений, которые, впоследствии, в конечном счете, привели к нежелательным последствиям.

Одновременно, начала 90 –х годов считается периодом изменения государственной стратегии в сфере образования. Это период изменения политики в сфере образования, когда правительство страны провозгласило развитие школы и системы образования приоритетным направлением государственной политики.

Правительством был принят отраслевой закон – Закон Республики Таджикистан “Об образовании”, который обосновал и укрепил структуру и деятельность системы образования в стране, и провозгласил принципы государственной политики в системе образования.

Последующий период –это время устранения кризисных явлений в социально –политической жизни Республики Таджикистан, формирование новых общественных отношений, изменений в нормативно –правовых основах системы образования, а также время продолжения системных политических, социально –экономических и культурных реформ, в том числе в сфере образования. Завершающим этапом в хронологической рамке определен 2016 год- год, когда отмечался 25 –летие национальной независимости. Потому что именно в этом году система образования вышла из кризиса и добилась заметных успехов.

Теоретико -методологические основы исследования. Методологическую основу исследования составляет многофакторный подход к исследуемой проблеме. В научной работе использованы концептуальные подходы, примененные в фундаментальных трудах по истории просвещения таджикского народа. Автором использованы те принципы, которые необходимы для изучения политической, социально–экономической и культурной жизни, то есть-это принципы историзма, объективизма, системности и проблемности. Они позволяют рассматривать исторические события во взаимосвязи причинно-следственных отношений.

Используя принципы историзма и объективизма, автор собрал объективные данные, которые не зависят от субъективных взглядов и мнений, которые существуют в источниках и суждениях авторов. Определяющим критерием стало развитие школы и образования в тот исторический период.

Принцип системности позволил исследователю настоящей диссертации оценить систему школы и образования во взаимосвязи с другими явлениями и процессами.

Источниковедческая база исследования охватывает широкий круг опубликованных исследований, как обычных, так и электронной версии, то есть также охватывает Интернет -ресурсы. К ним относятся нормативно –правовые акты, статические издания и справочники, материалы периодической печати, Интернет -сайты, материалы анкетирования, интервью и беседы с руководителями образовательных учреждений и опытными учителями.

Важным источником настоящего исследования, прежде всего, являются республиканские нормативно –правовые акты, такие как Конституция Республики Таджикистан, Закон Республики Таджикистан “Об образовании” (1993, 2004), Концепция национальной школы Республики Таджикистан (1994), Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 ноября 2004 года под №425 “Государственная программа подготовки педагогических кадров на 2005 -2010», Постановление Республики Таджикистан от 30 июня 2004 год под№291 «О плане реализации реформы системы образования на 2004 -2009», Концепция перехода на новую систему среднего общеобразовательного образования Республики Таджикистан от 3 мая 2010 года под №207.

Во -вторых, можно перечислить различные статистические сборники, которые относятся к Таджикской ССР²¹, Республике Таджикистан²² и Хат-

21 Народное хозяйство Таджикской ССР в 1987 году. Народное образование и культура. /Статистический ежегодник. – Душанбе: «Ирфон», 1988. – С.191-225.; Народное хозяйство Таджикской ССР в 1989 году. Народное образование и культура. / Статистический ежегодник. – Душанбе: «Ирфон», 1991. – С.87-116.

22 Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1997. - Душанбе: Кумитаи давлатии омор, 1997.-97 с.; Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1998 . - Душанбе: Кумитаи давлатии омор, 1998. -64 с.; Маҷмӯа оморӣ: Тоҷикистон дар рақамҳо. - Душанбе, 2001. -44 с.; Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2001. - Душанбе: Кумитаи давлатии омор, 2002. -123 с.; Маҷмӯаи оморӣ Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2003. -24 с.; Маҷмӯаи оморӣ Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2004. -46 с.; Тоҷикистон: 15 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. Душанбе, 2006. - 488 с.; Минтақаҳои Тоҷикистон 2010. -233 с.; Маҷмӯаи оморӣ соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2011-2012.-Душанбе, 2011. -500 с.; Маҷмӯаи оморӣ соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли таҳсилоти 2010-2011. – Душанбе, 2011. -29 с.; Тоҷикистон дар рақамҳо 2011. Маҷмӯаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2011. - 169 с.;

лонской области²³. В указанных сборниках имеются данные об образовательных учреждениях, процессе развития учительских коллективов и руководящего состава, финансовом обеспечении и материально – технической базе школ. Среди перечисленных сборников первые два источника особенно важны по той причине, что в них статистические данные по сфере образования Кулябского региона представлены отдельно, приведенные в указанных сборниках сведения заслуживают внимания.

Другим важным источником можно считать сборники Министерства образования и науки республики, имеющие справочные и аналитические сведения²⁴. В них приведены данные о деятельности указанного министерства, охарактеризовано количество школ и состав учеников, кадровое обеспечение образовательных учреждений, инфраструктура, материально – техническое и финансовое обеспечение школ, аттестация педагогических работников, лицензирование образовательных учреждений, уровень реализации учебных программ, достижения, проблемы и перспективы развития системы школьного образования.

В то же время, в последние годы доклады и публикации международных организаций также превратились в один из объективных инструментов просвещения школьной и образовательной систем²⁵. В них рассматри-

Омори солонан Чумхурии Тоҷикистон барои солҳои 1991-2010. – Душанбе, 2011. – 450 с.; Заҳо ва мардохи Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2012. – 157 с.; Маҷмӯаи омори Вазорати маорифи Чумхурии Тоҷикистон дар солҳои 2011-2012. – Душанбе, 2012. – 324 с.; Тоҷикистон: 20 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи омори Душанбе, Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2011. – 917 с.

23 Тоҷикистон: 20 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи омори вилояти Хатлон. – Қургонтеппа, 2011. – 467с.; Омори солонан вилояти Хатлон барои соли 2012. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. – Худжанд, 2011. – 550 с.

24 Маорифи Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият. – Душанбе, 2004. – 50 с.; Гендерное равенство в сфере образования. – Душанбе, 2007. – 40 с.; Барномаи давлатии рушди маорифи Чумхурии Тоҷикистон барои то соли 2020. – Душанбе, 2009. – 125 с.; Таҳсилоти умумии томактабӣ ва миёна (санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ). Китоби 1. – Душанбе, 2009. – 180с.; Барномаи давлатӣ оид ба таъмин намудани муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ чумхурӣ бо синфхонаҳои фаннӣ, ки бо озмоишгоҳҳои таълимӣ ва илмию таҳқиқотӣ ҷиҳозонида шудаанд. – Душанбе, 2010. – 188 с.; Нақшаҳои таълимӣ муассисаҳои таҳсилоти умумии Чумхурии Тоҷикистон барои соли таҳсилоти 2008-2009 ва солҳои баъдӣ. – Душанбе, 2011. – 68 с.); Маорифи Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият. – Душанбе, 2011. – 32 с.

25 Проблемы финансирования образования в государствах Центральной Азии и Монголии/Под ред. И Китаева. – Париж, 1996. – 260 с.; Готовность к экономике, основанной на знаниях. Таджикистан. Отчет по оценке готовности страны. – Нью-Йорк и Женева, 2003. – 72 с.; Инвестирование в устойчивое развитие: Оценка потребностей для достижения целей развития тысячелетия. – Душанбе, 2005. – 240 с.; Бадарч Д., Байнев В.Ф., Лис Н.И. «Образование для устойчивого развития» в государствах-участниках СНГ: Справочный материал для участников Международного форума «Образование для устойчивого развития: на пути к обществу знания». – Минск: Изд. центр БГУ, 2005. – 36 с.; Альтернативный доклад о ходе выполнения Республикой Таджикистан Международного Пакта об экономических, социальных и культурных правах. – Душанбе, 2006. – 67с.; Альтернативный доклад неправительственных организаций Таджики-

ваются проблемы хода реформ в системе образования, состояние инфраструктуры общеобразовательных школ, гендерные аспекты, образование школ нового типа и т.п.

В диссертационной работе также широко использованы архивные источники, в том числе материалы текущих архивов исполнительных комитетов ряда районов Кулябского региона. Другими источниками, к которым часто обращался автор диссертации, это официальный веб –сайт Министерства образования и науки Республики Таджикистан²⁶, Академии образования Республики Таджикистан²⁷, Управления образования Хатлонской области²⁸, Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан²⁹.

Методы исследования. Для достижения поставленных в диссертации целей и задач, использовались следующие принципы: историко - сопоставительный, проблемно –хронологический и статистический принципы, которые, в целом, способствовали выявлению общих и специфических особенностей развития, присущих школам и региону.

Такой подход позволил рассмотреть развитие этой системы в движении и создать полную картину событий, а также шаг за шагом, в хронологическом порядке рассмотреть основные проблемы, которые существовали в системе школ и образования.

Систематизация, агрегация, обобщение и сопоставление государственных статистических данных посвященных школам и образованию, осуществлялся методом количественного анализа. Этот принцип помог подтвердить или опровергнуть существующее видение процессов в этой сфере. Также в научной работе использованы междисциплинарный метод, связанный с особенностями исследуемой темы, то есть различные аспекты этой темы изучаются также экономическими, философскими, социальными и педагогическими науками. Таким образом, в научной работе широко использованы указанные методы, дополняющие друг друга.

Научная новизна исследования проявляется в том, что впервые комплексно рассмотрен и проанализирован развитие школ и образования Кулябского региона Республики Таджикистан в период радикальной эволюции общества.

стана по реализации Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. – Душанбе, 2006. – 62с.; Центральная Азия: Субрегиональный отчет по среднесрочной оценке достижения целей Образования Для Всех (ОДВ) - Алматы, 2008 г. -166 с.; Законодательные, программные и нормативные основы образования в регионе Центральной Азии. – Алматы, 2009. - 57 с.; Цели Развития Тысячелетия: достижения в Таджикистане.- Душанбе, 2010. - 138 с.; Глобальная инициатива: «Дети, оставшиеся вне школы». –Душанбе, 2013. –120 с
26 [http:// www.maorif.tj](http://www.maorif.tj) - сомонаи Вазорати маориф ва илми Чумхурии Тоҷикистон.

27 <http://www.aot.tj> – сомонаи Академияи таҳсилоти Чумхурии Тоҷикистон.

28 <http://www.maorif-khatlon.tj/> . – сомонаи Раёсати маорифи вилояти Хатлон.

29 <https://www.omor.tj/> - сомонаи Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон.

В то же время, нижеследующие элементы научной работы имеют аспекты **новизны**:

- определено неблагоприятное влияние политических столкновений 90-х годов на школы и системы образование региона;

- конкретизированы общие, частные и специфические особенности развития школьной и образовательной системы региона;

- исторические события и явления, связанные в той или иной мере с развитием школ и образования Кулябской области, оцениваются с критической и объективной точки зрения, анализируются проблемы кадрового обеспечения, материально –технической базы и финансирование образовательных учреждений региона в годы реформирования сферы образования;

- настоящее исследование заполняет существующий вакуум в научном исследовании по истории развития школ и образования Кулябского региона в начале 90-х годов XX века и в период независимости.

- в диссертации всесторонне излагается комплексный процесс реформирования системы общего образования, проведен теоретический анализ основных направлений государственной политики в указанной сфере, и ее практической реализации в начале 90 –х годов прошлого века и в период независимости.

Положения, выносимые на защиту:

- 1.Вследствие распада СССР и обретения государственной независимости в системе школ и образования произошли коренные изменения.

2. В конце 80 -нач. -90 –х годов XX века в школах региона остро ощущались серьезные недостатки и нехватка кадров. Это, прежде всего, проявилось в недостаточном количестве дошкольных учреждений, относительно слабом обеспечении материально–технической базы, низком уровне технического оснащения и информатизации учебного процесса. Также здания и другие учебные объекты были ветхими и требовали ремонта, не хватало специальных учебных классов.

3. В вопросах оснащения кабинетов информатики, наличия современной техники ЭВМ, специально оборудованных классов физики, биологии, музыки, химии и т.п. школы региона оказались на низком уровне. По некоторым отраслевым показателям Кулябский регион серьезно отставал от других частей страны.

4. В начале 90 –х годов XX века вследствие социальной катастрофы педагоги, как представители интеллигенции утратили свою авангардную роль в обществе.

5. Переселение некоренного населения из региона, определенная часть которого работали в сфере образования и культуры, сделала более острой проблему нехватки кадров. Администрации общеобразователь-

ных школ были вынуждены вместо опытных кадров, которые ушли из профессии, брать на работу, в большинстве случаев, выпускников профессиональных училищ или молодых людей, которые обучались на заочных отделениях средне – специальных и высших учебных заведениях.

6. С начала 2000-х годов наблюдается улучшение в сфере образования. Правительство страны реализовало некоторые меры по обеспечению школ страны.

7. В регионе налажена система коммерциализации обучения, в условиях реформы системы школьной учебы, также изменились требования к ее содержанию, появились новые государственные стандарты.

8. Под руководством Великого Лидера Нации Правительство Республики Таджикистана взял под свой контроль и защиту сферу образования, как приоритетного направления. Развитие сферы образования в регионе находилось под пристальным вниманием Лидера Нации.

9. В 2000-х годах материально-техническая база школ в городах и районах Кулябского региона, несмотря на медленные темпы роста, укрепляется.

Постепенно ситуация улучшается, из года в год строятся и сдаются в эксплуатацию новые школы, осуществляющие свою деятельность на основе отраслевых, академических принципов и высоких образовательных качеств.

10. Благодаря проведенным реформам, в школах и системе образования региона проведена большая работа: обеспечено устойчивое развитие системы образования, создано многопрофильное профессиональное образование, внедрены новые технологии для учебы, доступной стало многопрофильное финансирование сферы, внедрены демократические принципы администрирования в системе образования.

Теоретическое и практическое значение исследования заключается в том, что материалы диссертации могут быть использованы при разработке учебных пособий, чтении специальных курсов, составления лекционных материалов по новейшей истории таджикского народа и истории сферы образования в Республике Таджикистан. Результаты данного исследования могут привлечь во внимание органы государственной власти в сфере образования, наделенные управленческими полномочиями в регионе, и педагогические работники.

Материалы диссертации могут быть использованы при написании монографий, энциклопедии по истории Таджикистана, в том числе в трудах, посвященных истории школ и системе образования Кулябского региона.

Степень достоверности результатов исследования подтверждается использованием большого объема архивных материалов, достовер-

ными статистическими данными, обработкой статистических данных и публикациями. Выводы и рекомендации сделаны на основе научного анализа результатов исторических исследований.

Соответствие диссертации паспорту научной специализации. Тема диссертации соответствует пунктам 1,2,6 паспорту специализации ВАК РТ при Президенте Республики Таджикистан по специальности 07.00.02 –Отечественная история (история таджикского народа).

Личный вклад соискателя. Все периоды по выполнению плана научной работы, то есть, разработка темы, обоснование и ее актуальность, поставленные цели и их выполнение проведены при непосредственном участии автора.

Автор в целом рассмотрел процесс развития школ и системы образования Кулябского региона Республики Таджикистан в период радикальных изменений общества, и таким образом, внес свой вклад в изучении истории данной сферы, получил новые научные выводы и рекомендации, подготовил научные статьи.

Апробация и внедрение результатов диссертации. Основные результаты исследования и положения автора диссертации представлены (обсуждены) на международных, республиканских, региональных научно –практических и научно –теоретических конференциях, а также на научно –теоретических семинарах среди молодых ученых и соискателей Республики Таджикистан.

Диссертация была обсуждена и представлена к защите на заседании Отдела новейшей истории Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Даниша (протокол №9 от 13.09.2022) и на заседании Ученого Совета Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Даниша (протокол №7 от 30 сентября 2022).

Публикации по теме диссертации. В зависимости от результатов исследований, связанных с диссертационной работой. Согласно результатам исследования, в различных изданиях опубликованы 11 научных статей, в том числе 5 статьи опубликованы в журналах рецензируемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объем диссертации определяются целями и задачами исследования, для композиционной структуры работы использован хронологический принцип. Диссертация изложена на 188 страницах компьютерного текста и состоит из введения, двух глав, 6 параграфов, заключения, рекомендаций, списка источников и использованной литературы (182 наименований), 1 рисунок и 6 приложений.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении излагается актуальность и важность темы исследования, объясняется степень изученности, теоретическое значение, научная новизна, цели и задачи, а также конкретизируется практическая значимость, его структура и объем.

Первая глава – **“Положение школы и образования в регионе Кулябской области в 90 –х годах XX века”**, состоит из трех параграфов. В данном параграфе **“Школа и образование Кулябской области накануне распада Советского Союза и обретения государственной независимости”** рассматриваются вопросы истории школ и системы образования Кулябской области в эпоху распада Советского Союза, и в период становления независимости Республики Таджикистан. В частности, рассматриваются вопросы состояния школ и системы образования накануне создания Хатлонской области в сентябре 1988 года из двух областей - Кулябской и Кургантюбинской с административно –культурным центром в городе Кургантюбе.

Вновь образованная Хатлонская область также охватывала город Нурек. В исследуемый период, изменение административно – территориальные единицы Кулябского региона, как и школьно – образовательная система в результате перестройки постоянно совершенствовалась и менялась. В советский период конституционное право граждан на доступ к бесплатному образованию гарантировались Конституцией Советского Союза и Конституцией Таджикской ССР.

Вопрос о школе, образовании и их дальнейшем развитии на съездах Коммунистической партии постоянно находились в центре внимания государства. Решения съездов руководящей партии, то есть Коммунистической партии на всесоюзном уровне и самой республики оказывали благотворное влияние на воспитание подрастающего поколения и молодежи Таджикистана.

Единство учебного процесса и воспитание учеников обеспечивалось путем планирования и образцовых программ, которые разрабатывались Академией педагогических наук Советского Союза, а на уровне республик они реализовывались с учетом местных особенностей через соответствующие подчиненные ей организации.

Следует отметить, что в системе школ и образования Кулябского региона в исследуемый период, то есть в конце советского периода, несмотря на все достижения, также наблюдались серьезные недостатки.

Это прежде всего проявляется в низком уровне обеспечения детей постоянно действующими дошкольными учреждениями, относительно слабой базе материально –технического обеспечения, низком уровне техниче-

ского оснащения и информатизации учебного процесса, износе и серьезно требующем ремонта зданий и учебных объектов региона, отсутствии централизованной системы отопления школ и труб для подачи горячей воды.

В школах Кулябской области как и во многих других районах республики остро ощущалась нехватка специальных классов для проведения занятий по пению, а также лингафонных кабинетов и оборудованных спортивных залов.

Кроме того, в последний период существования Советского Союза многие планы по благоустройству и строительству в сфере образования выполнялись неудовлетворительно. К примеру, план строительства и ввода в эксплуатацию детских садов и яслей во всей республике был выполнен всего на уровне 10 процентов. Планы 12 пятилетки (1986 -1991 годы) по строительству школ в Таджикской ССР, в том числе в Кулябском региона не был выполнен.

В целом, можно с уверенностью сказать, что несмотря на недостатки, имевшие место в системе школ и образования в конце 80-х годов, указанная сфера вступила в новый исторический период, то есть период государственной независимости с хорошими показателями. Причина в том, что в начале 90-х годов большинство показателей были значительно высокими, чем статистические данные первых лет независимости³⁰

На наш взгляд, ответственные лица в сфере образования страны были уверены в полном успехе объявленной реконструкции. Они верили, что в результате перестройки смогут взглянуть на деятельность всех сфер народного хозяйства, особенно на сферу народного образования с новых позиций, а важные проблемы, имевшие место в отраслях своевременно находят своего решения.

Второй параграф первой главы - **“Политические столкновения 90-х годов и их влияние на школу и образование”** посвящен вопросам вмешательства в однообразному и монотонному процессу деятельности школ и образования в конце 80–х годов XX века под влиянием новых реалий

Во втором параграфе отражаются вопросы возникновения организаций, партий и движений на основе местнических и региональных интересов, а также распад советской державы - СССР в 1991 году, возникновение национальных республик, длительные митинги, ухудшение безопасности страны, обострение борьбы между внутренними силами за власть, паралич государственной власти, создание национальной государственности ит.д.

В процессе рассмотрения данного параграфа диссертант, с сожалением отмечает, что весной 1992 года Республика Таджикистан была втянута в

---

30 Раҳмонов А.А., Расулов А.Б., Қодиров Қ.Б., Афзалов Х.С. Дирӯз ва имрӯзи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: ҶДММ «Полиграфгрупп», 2011. –С. 88.

водоворот гражданской войны. Диссертант также утверждает, что бессмысленная гражданская война началась в столице в мае 1992 года и продолжалась до проведения судьбоносной XVI сессии в ноябре того же года, т.е. в период правления оппозиции.

Кулябская область, как и Ленинабадская область не признала это правительство, потому что оппозиционные силы, пришедшие к власти, взяли ее в кольцо экономической блокады.

Влияние навязанной разорительной войны на школы и систему образования страны происходил очень тяжело, особенно в Хатлонской области. Только в течение 1992 -1993 годов около 60 тысяч человек были убиты, многие пропали без вести³¹, 195 тысяч человек стали беженцами в странах СНГ, еще 60 тысяч в Афганистане, число внутренних беженцев доходило до 1 миллиона человек³². Были разрушены 35 тысяч 723 домов, 25 тысяч женщин стали вдовами, а 53 тысячи детей сиротами³³.

По мнению диссертанта, проблемы, возникшие перед представителями школ и системы образования в результате навязанной гражданской войны в Кулябском регионе, можно квалифицировать следующим образом:

А) снижение интереса людей, особенно учеников и учителей к знаниям и культуре, изучению наук и образованию, потому что как возникшие политические и экономические трудности вывели на первый план вопросы обеспечения продовольствием.

Учителя, которые раньше пользовались комплексом помощи социальной политики государства, так и ученики, которые вследствие сытой жизни довоенного периода о жизненных трудностях слышали только из уст взрослых, думали только о хлебе насущном. В результате этой социальной катастрофы, учителя утратили в обществе свою авангардную роль в качестве представителей интеллигенции.

Б) с самого начала государственной независимости и возрождения религиозных ценностей в обществе, простые люди стали уделять больше внимания изучению религиозных знаний. Поэтому планы клубов, курсов и кружков для учащихся на практике выполнялись только на бумаге.

В) Вышеперечисленные трудности стали причиной того, что в целом, уровень грамотности населения снизился, снизилось также качество образования по сравнению с предыдущим периодом. До вхождения в определенное русло и стабилизации политической и экономической ситуации в стране, деятельность школ и системы образования как самостоятельный источник национальной культуры не функционировали должным образом.

31 Саъдиев Ш.С. Тоҷикистон: роҳи сулҳ ва ризоияти миллӣ. — Душанбе, 2002. –С.78.

32 Саъдиев Ш.С. Тоҷикистон: роҳи сулҳ ва ризоияти миллӣ. — Душанбе, 2002. –С.78.

33 Саъдиев Ш.С. Тоҷикистон: роҳи сулҳ ва ризоияти миллӣ. — Душанбе, 2002. –С.78.

Г) Как уже было отмечено выше, политические столкновения имели тяжелые экономические последствия. В самый разгар столкновений, Кулябский регион в течение определенного периода времени находился в полной экономической блокаде. В результате инфраструктурная система дошкольного, общеобразовательного, среднего, средне – специального и высшего образования была разрушена, материально – техническая база школ ослабилась, обеспечение наглядными пособиями и учебной литературой стало затруднительной. В холодный период года классы не отапливались.

В результате возникших проблем, школы и система образования в регионе отстала от процесса компьютеризации учебного процесса и воспитания.

В целом, из сведений, приведенных в данном параграфе можно сделать заключить, что наряду с гражданской войной, в регионе была реализована система коммерциализации образования. В условиях реформирования системы школьного образования требования к ее содержанию изменились, возникли новые государственные стандарты, также претерпели изменений условия деятельности в сфере школ и образования.

Эти нововведения привели к новым педагогическим результатам, и активизировали поиск новых методов для развития типов образовательных учреждений.

В третьем параграфе первой главы **“Материально – учебная база школ региона”** анализируется и исследуется состояние школ и системы образования Кулябской области накануне распада Советского Союза и обретения государственной независимости, освещается негативное и разрушительное влияние политических столкновений 90-х годов на школу и образование на уровне региона, также рассматривается материально – образовательное состояние школ региона в этот период.

Диссертант отмечает, что в конце 80-х годов прошлого века в результате распада Советского Союза, означавшее ликвидацию единой системы образования на всей территории обширной страны, возникли радикальные изменения в социальной, политической и экономической жизни Республики Таджикистан. Естественно, все это не могло не оказывать влияния на обеспечение материальной базы на уровне регионов страны, в том числе в Кулябском регионе.

В образовательной системе региона в этот период один за другим стали возникать проблемы, а сама указанная система больше не отвечала социальным, экономическим, культурным и образовательным требованиям. В образовательной системе Таджикистана, в том числе в Кулябском регионе произошел процесс изменения ценностей и самих основ системы образования.

Резко снизились социальная позиция, статус и репутация системы образования в обществе. Школы региона столкнулись с различными трудностями в сфере учебы и воспитания, а также организации и обеспечения. Автор резюмирует состояние школ и образования Кулябской области накануне распада Советского Союза и обретения государственной независимости в 15 пунктах, самые важнейшие из которых можно выразить следующим образом:

В конце советской эпохи, как и изменение административных территорий Кулябской области, система школ и образования также постоянно менялась и совершенствовалась в результате происходивших изменений во время перестройки.

Но, несмотря на все достижения сферы, в ней наблюдались также серьезные недостатки. Это проявлялось, прежде всего, в малом количестве дошкольных учреждений, относительно слабом материально –техническом обеспечении, низком уровне технического оснащения и информатизации учебного процесса, износа и серьезно требующем ремонта зданий и учебных объектов региона, нехватки специальных классов. Реализация многих планов по благоустройству и строительству системы образования были неудовлетворительными.

В самый тяжелый и судьбоносный исторический момент национальная государственность таджиков, особенно в годы навязанной гражданской войны в Кулябском регионе, мудрый сын нации, защитник и покровитель нации и государства, Лидер Нации, Президент Республики Таджикистан вышел на политическую сцену именно из этого региона, и с первых дней своей деятельности, учитывая опыт развитых государств в этом направлении, независимо от существующих политических и экономических трудностей, ежегодно стал направлять на развитие сферы образования огромные суммы.

Резкое увеличение вместимости строящихся зданий и объектов свидетельствуют о растущем финансировании в этой отрасли. Под руководством Лидера Нации, Правительство Республики Таджикистан взяло под свою защиту сферу образования в качестве приоритетного направления.

В этот период продолжается укрепление материально – образовательной базы системы школ и образования в городах и районах, хотя медленно. Постепенно ситуация стала улучшаться, из года в год стали строить и вводить в эксплуатацию новые школы, которые стали осуществлять свою деятельность на основе отраслевых, академических принципов и высоких качеств образования. Конструктивный и созидательный процесс в системе школ и образования продолжались интенсивно.

Но надежды, связанные с реформированием школ не сбылись, так как хотелось бы, потому что устранение нежелательных тенденций было

сложно и удавались с трудом. На пути реструктуризации школы возникли такие проблемы, как слабое финансирование и слабое научное и методическое обеспечение учебного процесса, резкое снижение статуса образования, низкая репутация учителя и т.п.

Поэтому реформирование не смогло изменить реальную жизнь школы, так как хотелось бы. Но главным результатом этих годов можно считать массовое распространение нововведений в организации учебного процесса. В регионе, хотя и медленно, продолжался процесс реформирования общеобразовательной школы, а в учебный процесс были внедрены принципы демократизма, гуманизма, дифференциации и интеграции.

Вторая глава - **“Развитие сферы образования в регионе в начале XXI века»** также состоит из трех параграфов. В первом параграфе **“Практическая реализация реформирования системы образования и переход к мировым стандартам”** рассматриваются первые дни формирования национальной независимости и новейшей государственности, ее роль в развитии школ и образования, интеллектуального потенциала граждан, в первую очередь, подрастающего поколения.

В данном параграфе также отмечается, что в начале третьего тысячелетия, Республика Таджикистан, как свободное государство с гражданским обществом, и соблюдавшая принципы верховенства законов и систему народовластия, присоединилась к мировому сообществу. Наша страна за короткий период стала его полноправным членом, и приступила к строительству социального общества и формированию своей системы школ и образования.

Школа и образование под воздействием частых реформ должны были превратиться во всеохватывающую систему национальных обычаев, традиций, культуры, и с уважением относящемся к общечеловеческим ценностям.

Диссертант в ходе изучения данной темы приходит к выводу, что независимо от всесторонней поддержки государства, трудности в работе школ и образования в начале также имели место XXI века. Как правило, ежегодно на уровне хукуматов районов в августе месяца традиционно обсуждался вопрос о подготовке школ к новому учебному году, и на основании справок, подготовленных заведующими районными отделами образования принимались соответствующие решения.

Как видно из справочных материалов и решений, которые хранятся в текущих архивах местных органов государственной власти районов и городов региона, трудности сферы не искоренены до конца, наоборот, с они с каждым годом возрастают. В зависимости от возможностей бюджета, в городах и районах Кулябской области на реформирование сферы выделяются средства, районные отделы образования обеспечиваются бюджетными, не-

бюджетными, кредитными проектами, принимаются необходимые меры для привлечения коммерческих и некоммерческих структур, в случаях необходимости обращаются в вышестоящие государственные органы. В то же время, в целях привлечения молодых учителей к педагогической работе, предусмотренные в действующем законодательстве льготы для молодых специалистов нашли своего практического применения, а в целях создания условий для их жизни приняты конкретные меры.

Ответственные лица отрасли увидели одну из мер для устранения нехватки педагогических кадров в привлечении молодежи, особенно девушек, к обучению профессии учителя. Финансовые отделы районов были обязаны обеспечить финансирование хода переподготовки, повышения квалификации и дополнительного образования сотрудников педагогической сферы.

Наряду с бюджетным финансированием строительство начальных и средних общеобразовательных учреждений в этот период стало положительным явлением. Другими словами, к строительству образовательных учреждений были привлечены частные предприниматели, отечественные и зарубежные коммерческие структуры, также были созданы благоприятные условия для развития государственных и частных образовательных учреждений.

Второй параграф второй главы **“Развитие и качественные преобразования в сфере образования региона”** охватывает проблемы системы образования Кулябского региона, в том числе, совершенствования форм и методов обучения.

Желательным явлением стали улучшение качества образования и воспитания, привлечение учащихся к обучению, подготовка учителей к занятиям, обеспечение школ региона оборудованием и необходимыми материалами, улучшение состояния ремонта школ, организация курсов повышения квалификации специалистов для учителей и воспитателей, активизация деятельности предметных кружков, компьютеризация учебного процесса, укрепление изучения иностранных языков, прежде всего, английского и русского языков, подготовка учеников к различным предметным Олимпиадам, налаживание сотрудничества с государственными структурами, и неправительственными организациями и т.п.

Диссертант отмечает, что в образовательной системе региона расширяется сеть образовательных учреждений нового типа: появились лицеи и гимназии, колледжи, интернаты, количество которых с каждым годом увеличивается.

Особенно похвально развитие и качественные преобразования в системе образования региона в направлении школ – интернатов в исследуемый период.

В целом, в 2012 -2013 учебном году интернатами Хатлонской области учебной были охвачены 3300 воспитанников, из них 581 были девушками, 29 детей из инвалидных семей, 89 дети -сироты, 877- росли без отца, 184- без матери, 1146 из малоимущих семей, 400 человек -это дети, у которых в местах постоянного проживания отсутствовали школы, 575 -это одаренные дети³⁴ (5).

Одной из важнейших особенностей исследуемого периода можно считать профессионализм и квалификация общего образования. Дифференциация профессионализма выражается в выборе общей тенденции всей школы (математика, гуманитарные науки, экономика и т.д.) или в открытии одной или нескольких гимназических или лицейских классов, которые зачастую от обычных школ отличаются выделением большого количества часов тому или иному предмету –истории, математике, иностранному языку и др.

Дифференциация образования уверенно вошла школьную жизнь, и для детей с различным уровнем способности создает конечные условия, то есть возникли возможности развития индивидуальных способностей учеников через дифференциацию процесса обучения. В нынешних условиях это единственный и основной путь индивидуализации образования.

Дифференцированное обучение позволило повышать уровень знаний учеников. Коллектив учителей школ региона в своей деятельности использовали различные методы, чтобы пробудить желание учеников к знаниям. В тех учреждениях, где разработали совершенную учебную программу и определенную стратегию образования, в поведении, уровне знания, ориентации и деятельности школьников наблюдаются положительные продвижения.

Таким образом, в заключении данного параграфа уместно отметить, что пересмотр содержания и структуры образования с учетом Концепции национальной школы предусматривает разнообразие обучения в рамках государственного плана образования, и это устранило однообразие школьной модели.

В процессе реформирования в средних школах региона были внедрены новые учебные планы, программы и учебники с учетом положений мировых тенденций в сфере развития уровня общего образования подростков, которые определили содержание среднего образования на основе социально- культурных традиций и ценностей таджикского народа.

В третьем параграфе **“Укрепление материальной базы и развитие учебного процесса”** рассматривается история проблемы реформирования

34 Маълумот оиди нишондиҳандаҳои асосии соҳаи маориф дар соли таҳсилоти 2012-2013 /Раёсати маорифи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон. – Қўрғонтеппа, 2008. – С. 5.

школ, укрепление материально –технических основ дошкольных и школьных учреждений, а также подготовка кадров.

В связи с этим диссертант отмечает, что один из принципов реализации реформирования школ –это укрепление материально –технической базы дошкольных и школьных учреждений и подготовка кадров.

Финансовые трудности и отсутствие строительных материалов в конце прошлого века осложнили проведение текущего и основного ремонта, и тем самым, препятствуя стабильной работе дошкольных и школьных учреждений. Поэтому местные органы государственной власти на уровне региона мобилизовали все свои силы на модернизацию дошкольного и школьного образования, подготовки кадров для отрасли, издании учебных и методических материалов, улучшении инфраструктуры и обеспечении материально -технического и образовательных учреждений.

В этой области один из показателей сферы является соотношение количества образовательных учреждений и количества учеников по сменам. К примеру, из 53 образовательных учреждений города Куляба только в 6 школах школьники учатся в одну смену. Большинство из них проходят обучение в две смены (43 учреждения), а 6293 школьника учатся в 4 школах города в трех сменах.

В Восейском районе соответственно в 1 смене учатся 5 школ (664 учащихся), в 2 сменах – 55 (32814), в 3 сменах 12 (8063): в районе Хамадани в 1 смену учится 1 школа (55 учеников), в 2 смены -48 (27981), в 3 сменах -1 (825); в Фархорском районе в 1 смену -14 школ (2000 учеников), в 2 сменах – 50 (26694), в 3 сменах -162; в районе Шамсиддини Шохин- в 1 смену - 11 школ (799 ученико), в 2 сменах - 44 (10444), в 3 сменах - 1 (536); в Муминабадском районе в 1 смене 4 школы (108 учеников), в 2 сменах - 49 (16591), в 3 сменах - 4 (2197); в Ховалингском районе -в 1 смену - 8 школ (233 учеников), в 2 сменах - 34 (8907), в 3 сменах - 5 (2240); в Бальджуванском районе -в 1 смену - 12 школ (487 учеников), в 2 сменах -31 (5675), в 3 сменах - (531). Только в школах Дангаринского и Темурмаликского районов обучение проводится в одну и две смены.

Таким образом, можно заключить, что укрепление материальной базы и развитие учебного процесса с начала 2000 –х годов идет ускоренно, во многих направлениях деятельности сферы показатели очень высокие, а успехи впечатлительные. Темпы строительства новых современных зданий возрос заметным образом. Это компьютеризация общеобразовательных учреждений, обеспечение техническим оборудованием, в том числе принтерами, копировательными аппаратами, современными проекторами, подключение школ к мировой сети Интернет, улучшилось качество мониторинга и надзор соответствующих ведомств над качеством учебного проце-

са и воспитания. В последние годы благодаря пропаганде и агитации высшего руководства страны активисты, предприниматели были привлечены к процессу благоустройства, особенно к строительству современных школ. Ежегодно городах и районах Кулябской области строятся и сдаются в эксплуатацию современные, просторные многоэтажные школы.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Основные научные результаты диссертации

1. Анализ условий и факторов эволюционного развития школ и системы образования в конце XX – нач. XXI века в Кулябском регионе показал, что уровень нации в целом определяется системой образования. Именно от этого критерия зависит готовность подрастающего поколения к жизни. Поэтому, школу и образование можно рассматривать как способ формирования человека внутри общества, поскольку благодаря образованию человек приобретает способность изменить окружающий мир. Вследствие распада СССР и обретения государственной независимости в системе школ и образования в Кулябском регионе произошли значительные изменения, охватившие все аспекты школьной деятельности, начиная с процессов обучения и воспитания, заканчивая финансированием, инфраструктурой, материально – технической базой, администрированием, и даже содержанием образования и оценкой его результатов [1-А].

2. В конце советской эпохи наравне с изменениями в административных территориях Кулябского региона, вследствие преобразований, которые происходили в то время, система образования также находилась в процессе совершенствования и преобразований. Но несмотря на все достижения, в этой сфере имелись также серьезные недостатки. Это проявилось прежде всего, в недостаточном количестве дошкольных учреждений, относительно слабой материально – технической базы, низком уровне технического обеспечения и информатизации учебного процесса, ветхости учебных зданий и объектов, требующих ремонта, а также в нехватке специальных классов. Выполнение многих планов по благоустройству и строительству в сфере образования находились в неудовлетворительном состоянии [1-А; 2-А].

3. В 80-х годах XX века в целях решения проблем, в том числе в сфере образования, партией и правительством была проведена реформирование общеобразовательных и профессиональных школ. Эти реформы провозгласили серьезные задачи, в том числе, оснащение школ кабинетами информатики, наличие ЭВМ, специально –оборудованные кабинеты по физике, биологии, химии и т. п. Но уровень выполнения провозглашенных задач был на низком уровне. По некоторым показателям отрасли, Кулябский регион по сравнению с другими регионами республики значительно отстал [1-А].

4. С другой стороны, высокий уровень демографического развития не позволил бы перестраивать материально –техническую базу и инфраструктуру сферы. Население региона возрастало высокими темпами. Только в течение 10 лет, то есть с 1979 по 1989 года население Кулябского региона увеличилось на 41%. Анализ состояния общеобразовательных школ в регионе показал, что огромное количество школьников учились в школах, здания которых находились в аварийном состоянии или занятия в них проходили в двух или более сменах. Большинство общеобразовательных школ Кулябского региона, функционирующих в последние советские годы, были построены в 60 -70 годах XX века или даже раньше [1-А].

5. В начале 90 –х годов XX века в результате социальной катастрофы учителя утратили свою авангардную роль в обществе, наблюдалось снижение интереса народа, особенно школьников и самих учителей к знаниям, культуре, науке и образованию. Возникшие политические и экономические трудности выдвинули на первый план проблему обеспечения населения продовольственными товарами. И учителя, которые раньше пользовались социальной помощью государства, и ученики, которые вследствие сытой жизни предвоенного периода о жизненных трудностях только слышали от стариков, стали думать о хлебе насущном [3-А].

6. Серьезная эволюция социально–экономической структуры возродили новые ценности, которые раньше в обществе осуждались. Вследствие отказа от системы партийно–советских ценностей и перехода к рыночной экономике, снятия идеологической оболочки в системе образования, возникновения системы новых социальных ценностей, педагоги региона, большинство которых получили высшее педагогическое образование в советский период, стали сомневаться в системе собственных знаний [2-А].

7. С обретением независимости и возрождением религиозных ценностей в обществе, простые люди стали уделять больше внимания освоению религиозных знаний. Поэтому, планы клубов, курсов, кружков знаний и обучение учеников ремеслам стали выполняться только на бумаге [4-А].

8. Переселение не коренного населения из региона, в том числе русских, татар, немцев, евреев и др., часть которых работали в сфере образования и культуры, обострило проблему нехватки кадров. Администрации общеобразовательных школ были вынуждены вместо опытных кадров, покинувших школы или ушедших из профессии, брать на работу выпускников профессиональных училищ. В большинстве случаев, приглашали на работу молодых людей, учившихся на заочных отделениях высших и средних учебных заведений.

9. Политические столкновения привели к серьезным экономическим последствиям. В самый разгар противостояния Кулябский регион какое –то время находился в полной экономической блокаде. В результате, инфра-

структура дошкольного, общеобразовательного, средне – профессионального и высшего образования была разрушена, материально – техническая база школ серьезно пострадала, а обеспечение наглядными средствами и учебной литературой стала весьма проблематичной. Классы в холодное время года не отапливались. В результате возникших проблем школы и система образования в целом отстали от процессов компьютеризации, обучения и воспитания [3-А; 4-А].

10. Возникшие проблемы стали причиной того, что в целом, уровень знаний населения снизился, качество обучения по сравнению с предыдущим периодом стал ниже. До определенного времени, пока деятельность сферы не вошло в определенное русло, пока политическая и экономическая ситуация не стабилизировалась, школа как самостоятельный источник национальной культуры и образования не функционировала должным образом [3-А].

11. Несмотря на все трудности и беспорядки, процесс реформирования нормативно – правовых основ в сфере образования в регионе продолжался. В этот период в школах и в системе образования возникли новые качественные отношения, которые нашли свое отражение в Конституции Республики Таджикистан, действующих законах и других нормативно – правовых актах. Несмотря на трудности, сложности и условий переходного периода, Правительство Республики Таджикистан провозгласило сферу образования приоритетным направлением, и взял ее под свою опеку. За этот период для урегулирования деятельности образовательных учреждений было пересмотрено, разработано и утверждено более 400 нормативно – правовых актов. За это время Закон Республики Таджикистан «Об образовании» несколько раз был доработан, дополнен и в нем были внесены изменения. Наряду с этим, были разработаны отдельные отраслевые законы для всех уровней системы образования. Все эти усилия вскоре дали желаемые результаты [3-А].

12. В регионе внедрена система коммерциализации обучения, в условиях реформирования системы школьного образования изменились требования к ее содержанию, возникли новые государственные стандарты, также изменились условия деятельности в сфере школы и образования. Эти нововведения привели к новым педагогическим результатам, и активизировали поиск новых методов для развития различных типов образовательных учреждений [4-А].

13. Спрос на образование беспримерным образом стали разнообразным, в отдельных группах жителей региона изменились требования к школе и сфере образования. С переходом общества к рыночным отношениям и внедрением демократических преобразований в школах, возможности системы образования в Кулябском регионе значительно расширились. С дру-

гой стороны, местными и зарубежными специалистами были организованы различные обучающие курсы, ими были составлены программы, созданы образовательные учреждения, реализованы также ряд других инициатив, относящихся к дошкольным учреждениям.

14. В самые трудные и судьбоносные моменты истории новой таджикской государственности, особенно в период навязанной гражданской войны, мудрый сын нации, защитник и покровитель народа и государства, Основатель мира и национального согласия, Эмомали Рахмон пришел в политику из этого региона. Он с первых дней своего руководства, учитывая опыт передовых государств, несмотря на политические и экономические трудности, направлял большие денежные средства на развитие сферы образования в Кулябском регионе. Резкий рост вместимости строящихся зданий и объектов свидетельствуют о растущем масштабе объема финансирования сферы образования за этот период. Под руководством Великого Лидера наций Правительство Республики Таджикистан провозгласило сферу образования приоритетным направлением, и взял эту сферу под свой контроль и защиту [4-А; 6-А].

15. В указанный период укрепление материально – учебной базы системы школ и образования в группе городов и районов Кулябского региона не прекратилось, хотя развивалось медленно. Но ситуация постепенно стала улучшаться, из года в год строились и сдавались в эксплуатацию новые школы, осуществлявшие свою деятельность на основе профессиональных, академических принципов, и высоких качеств в образовании. Созидательный и конструктивный процесс в системе школы и образования продолжался ускоренно. Материально – образовательная база общеобразовательных школ Кулябской области была связана с показателем обеспечения учащихся этих школ партами, учебниками, учебной литературой, наглядными пособиями, компьютерами, техническими средствами, такими как принтеры, копировальные аппараты и т.п. [3-А; 4-А].

16. Ожидания, связанные с школьной реформой не сбылись полностью, так устранение нежелательных тенденций очень сложно, и зачастую удаются с трудом. На пути к перестройке школы возникли такие трудности, как плохое финансирование, слабое научное и методическое обеспечение образовательного процесса, резкое снижение статуса образования, низкая репутация профессии учителя и т.п. Поэтому реформы не смогли изменить реальную жизнь школы, так как бы хотелось. Но основные результаты проведенных в те годы реформ проявляются в массовом распространении нововведений, связанных с организацией образовательного процесса в школьной среде. В регионе, хотя и медленно, продолжался процесс реформирования общеобразовательной школы, в образовательный процесс были внедрены принципы демократизма и гуманизма [4-А].

17. В первые годы независимости, в Кулябском регионе, особенно в городских и районных центрах, отношение к учебе и подготовке кадров для народного хозяйства страны стало меняться в направлении разнообразия. Прежде всего, произошло резкое изменение в доходах домохозяйств, вследствие чего изменилось отношение школьников и их родителей к образованию. В результате возникших требований населения система образования стала развиваться в регионе, особенно в тех сферах, где образование позволяло выпускникам после окончания учебы надеяться на более высокий служебный статус и более высокую заработную плату [3-А].

18. Практическая реализация реформирования системы образования и перехода к мировым стандартам в Республике Таджикистан началась в первую декаду нового тысячелетия. Указанная реформа началась с подготовки нормативно – правовых основ, которая включала в себя принятие нижеследующих законодательных документов: Закон «Об образовании» (2004), «Государственный стандарт общего образования в Республике Таджикистан» (2009), «Концепция национального образования Республики Таджикистан» (2002), «Национальная Концепция инклюзивного образования для детей с ограниченными возможностями в Республике Таджикистан» (2011), «Национальная стратегия развития образования в Республике Таджикистан до 2020». Процесс реализации плана реформ в системе образования зависел от 5 основных направлений. Это - «Политика и стратегия образования», «Устройство и администрирование школы», «Привлечение к школе», «Качество образования» и «Финансы» [4-А].

19. Следует отметить, что реформирование школы и образования региона многопрофильный процесс. Это, прежде всего формирование новых отношений собственности, совершенствование форм и принципов обучения и воспитания, улучшение качества учебы и воспитания, охват учеников образовательным процессом, профессиональная подготовка учителей, их подготовленность к занятиям, обеспеченность материально –технической базы, ремонт и реконструкция учебных классов, улучшение их состояния, образование и периодическое проведение курсов повышения квалификации, образование деятельности различных предметных клубов, компьютеризация учебного процесса, внедрение современных информационно-коммуникационных технологий, подключение к мировой сети Интернет, совершенствование преподавания и изучения государственного языка и иностранных языков, в том числе английского и русского языков, подготовка учеников к школьным Олимпиадам и различным конкурсам, сотрудничество с неправительственными организациями, внешние связи и др. направления [4-А].

20. Основной формой государственного надзора над качеством образования в учебных учреждениях региона, как и в других частях респуб-

лики, является аттестация сотрудников сферы. Цель и содержание аттестации заключается в выявлении соответствия уровня и качества подготовки специалистов, независимо от формы обучения требованиям государственных стандартов в сфере образования. Аттестация как оценивающая и надзорная деятельность является активной формой сознательного отношения государства к образованию, содержание которого составляет целенаправленное изменение в пользу общества, социальных групп и народа. Аттестация учителей общеобразовательных школ, регулярно проводимое в Кулябском регионе, начиная с 90-х годов прошлого века до настоящего времени, способствует развитию профессионализма, педагогическим навыкам, творческим инициативам, а также повышению заработной платы учителей региона [4-А].

21. Несмотря на все эти изменения и беспримерные достижения, реформа школ и образования не смогла устранить старые психологические барьеры. Длительность переходного периода, несоответствие и неэффективность самой природы реформ показывает, что существует заметное количество возникших в предыдущей системе моделей и ценностей, которые и сегодня определяют общие рамки социального порядка, как и раньше. В том числе, в сфере образования, несмотря на значительные изменения, все также действуют положения советского периода. Кажется, что причины кризиса в существующей системе образования связаны не только с трудностями финансирования. Финансы – это только отражение ценности образования в глазах общества. Основное направление образования должно быть не в формировании интереса к творческому подходу, самостоятельному развитию личного потенциала, а в его поддержании на среднем уровне, типичном для большинства населения. В данном случае, трудности системы образования связаны с преобразованием фундаментальных положений и ценностей населения. Именно они препятствуют принципиальному реформированию плана самой системы [2-А].

22. Благодаря проведенным реформам в годы становления системы школы и образования в регионе проделана большая работа, обеспечено устойчивое развитие системы образования, создано многопрофильное профессиональное образование, внедрены новые обучающие технологии, стало доступно многопрофильное финансирование сферы, создана демократическая система администрирования сферы образования. Но это вовсе не значит, что все изменения в этой сфере реализованы успешно, и они дали желаемые результаты. Несмотря на принятые меры, существуют еще ряд проблем и трудностей, которые не нашли своего решения. Эти проблемы особенно наблюдаются в селах [4-А].

23. Пересмотр содержания и структуры обучения с учетом Концепции национальной школы предполагает многообразие системы образования в

рамках государственного плана, которое устраняет однообразие школьной модели. В ходе реформы в учебном процессе общеобразовательных школ были внедрены новые учебные планы, программы и учебники с учетом положений мировых тенденций в области общего развития подростков, которые установили содержание среднего образования на основе традиций и социальных ценностей таджикского народа. Расширилось место школы в обществе как самостоятельный источник современной культуры [4-А].

24. Наряду с этим, публичный характер привел к тому, что инновационные процессы, с одной стороны стали не системными, с другой стороны, недостаточно обоснованными с социальной и научной точки зрения. В некоторых школах региона обнаружилось, что в предыдущие годы без проведения всестороннего комплексного анализа изменено направление обучения. Хотя уступки новым формам без проведения методических изменений в сущности содержания учебного процесса может осложнить ситуацию в сфере образования. Процесс обновления системы образования требует теоретического мышления и обоснованности. Это необходимо для того, чтобы прекратить внедрение неосознанных инноваций, с другой стороны, требуется эффективное управление инновациями. Отсутствие системных методов, которые обеспечивают всесторонние и универсальные изменения в сфере образования, также повлияли на их результаты. Таким образом, наряду с улучшением качества образования, возникли также новые проблемы и противоречия [4-А].

2. Рекомендации по практическому использованию результатов

В то же время, на наш взгляд, наряду с уникальными достижениями в регионе, для устранения существующих недостатков в системе образования, было бы полезно принять нижеследующие мер:

1. Предпринимаемые меры для поощрения и поддержки молодых педагогов в настоящее время, еще недостаточны. Особенно на уровне городских и районных исполнительных органов необходимо принять ряд эффективных материальных и моральных мер в отношении учителей с тем, чтобы повысить место учителя в обществе. Наряду с этим, органы управления в сфере образования должны реализовать такую политику, которая побуждают учителей к обмену опытом, творческому взаимодействию посредством встреч, конференций, кружков и других мероприятий, которые будут проводиться на уровне передовых школ.

2. Для устранения проблемы обеспечения сельских школ молодыми кадрами с высшим образованием, необходимо принять организационно – экономические меры, которые побуждают выпускников высших и средне-специальных учебных заведений к продолжению работы в этих школах, в том числе выделить земельные участки, предоставить ипотечные кредиты

для строительства жилья, также предоставить им долгосрочные денежные и потребительские кредиты и т.п.

3. Необходимо еще более активизировать курсы повышения квалификации, организовать стажировки, внедрять инноваций по созданию эффективных форм подготовки педагогических кадров для школ региона.

4. Провести онлайн - конференции с использованием возможностей современных средств коммуникаций среди школ региона; провести образцовые и открытые уроки, организовать прямую трансляцию этих уроков в режиме онлайн – связи.

5. Создать единую сеть между общеобразовательными школами региона, которая будет позволять проще, удобнее и быстрее обмениваться документами и данными. Это, соответственно облегчает процесс мониторинга и надзора над решениями, принятыми органами управления образования, а также способствует реализации политики Правительства страны для создания электронного правительства.

Основные положения диссертации и выводы освещены в следующих публикациях автора:

Научные статьи, опубликованные в журналах, рецензируемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А]. Сафарзода, Ф.Ф. Рочё ба ваъзи мактаб ва маорифи минтақаи Кӯлобӣ вилояти Хатлон дар солҳои 80-уми асри ХХІ [Матн] / Ф.Ф.Сафарзода// «Номаи донишгоҳ»-и Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров, силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2019. - №4(61). – С. 165-170. ISSN: 2077-4990.

[2-А]. Сафарзода, Ф.Ф. Рочё ба ислоҳоти системаи маорифи минтақаи Кӯлоб қабл аз ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ [Матн] / Ф.Ф.Сафарзода // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ). – 2020. - №3/1(73). – С.75-79. ISSN: 2663-6506.

[3-А]. Сафарзода, Ф.Ф. Аз таърихи рушд ва дигаргуниҳои сифатӣ дар низомии маорифи минтақаи Кӯлоб [Матн] / Ф.Ф.Сафарзода// Муаррих. – 2020. - №4 (24). – С. 25-35. ISSN: 2709-7382.

[4-А]. Сафарзода, Ф.Ф. Ислоҳоти низомии маорифи вилояти Кӯлоб дар охири замони Шуравӣ [Матн] / Н.К.Убайдулло, Ф.Ф.Сафарзода // Муаррих, 2022, №3 (31). – С. 5-13. ISSN: 2709-7382.

[5-А]. Сафарзода, Ф.Ф. Рочё ба ислоҳоти низомии маорифи минтақаи Кӯлоб қабл аз ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ [Матн] / Ф.Ф.Сафарзода, Н.К.Убайдулло // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. - 2022. - №6 (101). – С. 29-37. ISSN: 2219-5408.

б) Статъи в других изданиях:

[6-A]. **Сафарзода, Ғ.Ғ.** Аз таърихи ислохоти системаи маорифи минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар солҳои 90-и асри XX [Матн] /Ғ.Ғ.Сафарзода // дар китоби «Аз таърихи илмҳои риёзӣ, табиётшиносӣ ва техникаӣ. Барориши 1. – Душанбе, 2020. – С. 104-115. ISBN: 978-99975-72-72-1.

[7-A]. **Сафарзода, Ғ.Ғ.** Аз таърихи ислохоти системаи маорифи собиқ вилояти Кӯлоб дар солҳои 1985-1990 / Ғ.Ғ.Сафарзода // конференсияи илмӣ - методии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Проблемаҳои татбиқи муносибати босалоҳият ба таълими фанҳои табиӣ - риёзӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва миёнаи олии касбӣ». – Душанбе, 2022.

[8-A]. **Сафарзода, Ғ.Ғ.** Иҷтисоия, ки зодрузи миллат шуд / Ғ.Ғ.Сафарзода // конференсияи илмӣ – амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир: уфуқҳои нави ҳамкориҳои илмӣ, техникаӣ, иқтисодӣ ва инноватсионӣ” дар хошияи саноатикунони босуръати кишвар ва барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, 28-29 октябри соли 2022. – Кӯлоб, 2022. – С. 195-199.

[9-A]. **Сафарзода, Ғ.Ғ.** Андар бузургдошти Иҷтисоияи XVI Шӯрои Олӣ ва поси ваҳдати миллӣ / Ғ.Ғ.Сафарзода // конференсияи илмӣ – амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир: уфуқҳои нави ҳамкориҳои илмӣ, техникаӣ, иқтисодӣ ва инноватсионӣ” дар хошияи саноатикунони босуръати кишвар ва барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, 28-29 октябри соли 2022. – Кӯлоб, 2022. – С. 231-235.

[10-A]. **Сафарзода, Ғ.Ғ.** Рушди маориф - дар меҳвари сиёсати Пешвои миллат [Матн] /Ғ.Ғ.Сафарзода // Нашрияи «Хатлон». – 2021. - №23 (3312). – С. 2-3.

[11-A]. **Сафарзода, Ғ.Ғ.** Бахту барор аз ваҳдат аст [Матн] / Ғ.Ғ.Сафарзода // Нашрияи Ҳаракати Ҷамъиятии Шӯрои ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. – 2020. - № 2(02). –С. 4-5.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Сафарзода Ғазалшоҳ Ғулом «Рушди маорифи вилояти Хатлон дар охири асри XX - ибтидои асри XXI (дар заминаи маводи минтақаи Кӯлоб)» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 07.00.02 – Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик)

Дар автореферат муҳимияти илмӣ-назариявӣ ва амалии мавзӯи таҳқиқот, мақсад ва вазифаҳои он, дараҷаи омӯзиш, мавҷудияти сарчашмаҳо, давраҳо, назария ва усулҳои истифодашуда ва натиҷаҳои асосии бадастомада зикр шудаанд. Дар он мундариҷаи асосиро таҳлили ҷанбаҳои минтақаи рушди мактабу маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мисоли минтақаи Кӯлоб дар поёни садаи XX – ибтидои асри XXI, яъне дар як давраи бисёр ҳассосу тақдирсоз барои кишвар, равшан намудани хусусиятҳои сиёсати давлатӣ ва вижагиҳои даврони гузариш дар ин соҳа, низоми мактабу маорифи минтақаи Кӯлоб дар шароити тағйирёбии сохти иҷтимоӣ сиёсӣ ва соҳибистиклолии давлатӣ, таъсири нуговори даргириҳои сиёсии солҳои 90-ум ва таъсири он ба мактабу маорифи минтақа, инчунин хусусиятҳои умумӣ ва хоси рушди низоми мактабу маорифи минтақа ташкил медиҳад.

Омӯзиши масоили умдаи низоми мактабу маорифи минтақаи Кӯлоб меҳвари таҳқиқоти муаллифро ташкил додаанд. Пажӯҳиш дар заминаи омӯзиши асарҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, маводи бойгонии ҷорӣ, нашрияҳои оморӣ ва маълумотномаҳо, маводи нашриёти даврӣ, сомонаҳои электронӣ, маводи пурсишномавӣ, суҳбату мусоҳибаҳо бо роҳбарони муассисаҳои таълиму тарбия ва омӯзгорони бо-таҷриба, инчунин таҳлилу баррасии осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, китобҳо, монографияҳо, диссертатсияҳо, мақолаҳо ва маҷмӯаҳо, ки ба рушди мактабу маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мисоли минтақаи Кӯлоб бахшида шудаанд, амалӣ гардидааст. Муаллиф ҳамчунин ба рӯйдодҳо ва ҳаводиси таърихӣ, ки аз ягон мавқеъ бо рушди мактабу маорифи минтақаи Кӯлоб алоқаманданд, тавачҷуҳи хоса зоҳир карда, ҳамаи ҷойдоштаро дар тадқиқи илмӣ таърихи рушди мактабу маорифи минтақаи Кӯлоб дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX ва замони истиқлолият пурра гардонда, раванди мукаммалӣ ислоҳоти низоми таҳсилоти умумиро ҳаматарафа баён намуда, таҳлили назариявӣ самтҳои асосии сиёсати давлатии соҳа ва татбиқи амалии онро дар минтақаи Кӯлоб анҷом додааст. Дар хулоса ҳар як банди мавзӯи мавриди таҳқиқ натиҷагирӣ карда шуда, тавсияҳо ҷиҳати истифодаи амалии натиҷаҳои ба дастомада ва рушди минбаъдаи низоми мактабу маорифи минтақа пешниҳод гардидаанд.

Вожаҳои калидӣ: таърих, маориф, мактаб, Хатлон, Кӯлоб, омӯзгор, раванди таълим, минтақа, Тоҷикистон.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Сафарзода Газалшоха Гулома «Развитие образования Хатлонской области в конце XX-го - начале XXI веков (на материалах Кулябского региона)» на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 - Отечественная история (история таджикского народа)

В автореферате изложены научная и теоретическая значимость темы исследования, ее цель и задачи, степень изучения, наличие источников, периоды, используемая теория и методы, а также основные полученные результаты. Основным содержанием исследования является анализ региональных аспектов развития школы и образования Республики Таджикистан на примере Кулябского региона в конце XX - начале XXI веков, то есть в очень ответственный и судьбоносный для страны период, определяющий особенности государственной политики и особенности переходного периода в этой области, системы школьного образования Кулябского региона в условиях изменений общественно-политического устройства и государственной независимости, неприятное влияние политических конфликтов 90-х годов и его влияние на школу и образование региона, а также общие и специфические особенности развития школы и системы образования региона.

Изучение основных проблем школы и системы образования Кулябского региона было центральной темой исследования. Исследование основано на изучении трудов Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, нормативно-правовых документов, материалов текущих архивов, статистических изданий и справочной литературы, материалы периодических изданий, электронных сайтов, материалы анкетирования, беседы и интервью с руководителями учебных заведений и опытными преподавателями, а также анализ и обзор работ отечественных и зарубежных исследователей, книг, монографий, диссертаций, статей и сборников, посвященных развитию школы и образования Республики Таджикистан на примере Кулябского региона. Автор уделяет особое внимание также событиям и историческим событиям, так или иначе связанным с развитием школы и просвещения в Кулябском регионе, восполнив пробел в научных исследованиях истории развития школы и просвещения в Кулябском регионе в начала 90-х годов XX века и времени независимости, всесторонне разъяснил весь процесс реформирования системы общего образования, сделал теоретический анализ основных направлений государственной политики в сфере и ее практической реализации в Кулябском регионе. В заключении обобщаются все аспекты, обозначенные темой исследования и даются рекомендации по практическому применению полученных результатов для дальнейшего развитию школы и системы образования региона.

Ключевые слова: история, образование, школа, Хатлон, Куляб, учитель, образовательный процесс, регион, Таджикистан.

ANNOTATION

on the abstract of the thesis of Safarzoda Gazalshah Ghulam "Development of education in the Khatlon region in the late XX - early XXI century (on the materials of the Kulyab region)" for the degree of candidate of historical sciences in the specialty 07.00.02 - Domestic history (history of the Tajik people)

The abstract outlines the scientific and theoretical significance of the research topic, its purpose and objectives, the degree of study, the availability of sources, periods, the theory and methods used, as well as the main results obtained. The main content of the study is the analysis of regional aspects of the development of schools and education in the Republic of Tajikistan on the example of the Kulyab region at the end of the 20th - beginning of the 21st century, that is, in a very responsible and fateful period for the country, clarifying the features of state policy and the features of the transition period in this area, the system of school education and education of the Kulyab region in the context of changes in the socio-political structure and state independence, the unpleasant impact of political conflicts of the 90s and its impact on the school and education of the region, as well as general and specific features of the development of the school and the education system in the region.

The study of the main problems of the school and the education system of the Kulyab region was the central theme of the study. The study is based on the study of the works of the Founder of Peace and National Unity - the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, legal documents, materials from current archives, statistical publications and reference literature, materials from periodicals, electronic sites, questionnaire materials, conversations and interviews with leaders educational institutions and experienced teachers, as well as analysis and review of the work of domestic and foreign researchers, books, monographs, dissertations, articles and collections on the development of schools and education in the Republic of Tajikistan on the example of the Kulyab region. The author also pays special attention to events and historical events, one way or another connected with the development of school and education in the Kulyab region, filling the gap in scientific research on the history of the development of school and education in the Kulyab region in the early 90s of the XX century and the time of independence, comprehensively explained the whole process of reforming the system of general education, made a theoretical analysis of the main directions of state policy in the field and its practical implementation in the Kulyab region. In conclusion, all aspects identified by the topic of the study are summarized and recommendations are given for the practical application of the results obtained for the further development of the school and the education system of the region.

Key words: history, education, school, Khatlon, Kulyab, teacher, educational process, region, Tajikistan.

Подписано в печать __.__.202_. Формат 60x84^{1/16}.
Бумага офсетная. Печать офсетная. Гарнитура Times New Roman Tj.
Усл. печ. л. 4,5. Тираж 100 экз. Заказ № 250.

ООО “ЭР-граф”.
734036, г. Душанбе, ул. Р. Набиева, 218.
Тел.: (+992 37) 227-39-92. E-mail: rgraph.tj@gmail.com